

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İSMAİL RACİ EL-FARUKİ VE
MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN DİYALOĞU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşegül YAVUZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali ERBAŞ

AĞUSTOS-2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSMAİL RACİ EL-FARUKİ VE
MÜSLÜMAN-HİRİSTİYAN DİYALOĞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşegül YAVUZ

Enstitü Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Bu tez 28/08/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşegül Yavuz

20. 08. 2008

ÖNSÖZ

İsmail Raci el-Faruki'nin diğer dinlere bakışı ve diyalog anlayışı, hızla küreselleşen dünyada önem kazanan dinlerarası ilişkiler ve diyalog konusunda, Müslümanlara kendi taraflarından bir bakış olabilmesi açısından üzerinde durulmaya değer bulunmuştur. Ayrıca Faruki'nin uluslararası çapta bir Müslüman ilim adamı ve yakın dönemde yaşamış olmasıyla son dönem tartışmaları takip edebileceği düşünülerek bu konuda çalışılmasının faydalı olacağı kanaati hakim olmuştur. Çalışmamda emeği geçen danışman hocam Prof. Dr. Ali Erbaş'a, konuyu seçmemde ve metinleri anlamamda yardımcı olan Doç. Dr. Fuat Aydın'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca İngilizce konusunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Saime Boyacı'ya ve büyük destekleri için eşime ve aileme minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Ayşegül Yavuz

20 Ağustos 2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İSMAİL RACİ EL-FARUKİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1.Hayatı	4
1.2.Eserleri	5
1.3.Temel Fikirleri	9
1.4. Toplumsal İçerikli Çalışmaları.....	13
BÖLÜM 2: İSMAİL RACİ EL-FARUKİ’YE GÖRE	
İSLAM VE DİĞER DİNLER	15
2.1. İslam ve Diğer Dinler.....	15
2.1.1. İslam’ın Ehli Kitap’a Bakışı.....	15
2.1.2. İslam’ın Ehli Kitap Olmayanlara Bakışı.....	19
2.1.3. İslam’ın Genel Olarak İnsanlığa Bakışı	2
2.2. İslam’ın Diğer Dinlere Bakışının Tarihteki Yansımaları.....	25
2.2.1. Yahudilerle İlişkiler	27
2.2.2. Hıristiyanlarla İlişkiler	30
2.2.3. Ehli Kitap Dışı Dinlerle İlişkiler	34
BÖLÜM 3: İSMAİL RACİ EL-FARUKİ’NİN DİYALOG ANLAYIŞI.....	38
3.1. Diyalog Konusundaki Problemlerin Ortaya Konulması	41
3.2. Diyalogun Metodolojisi	44
3.3. Diyalogun Konuları.....	52

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	57
KAYNAKLAR	60
ÖZGEÇMİŞ.....	62

KISALTMALAR

- AMSS.** : Müslüman Sosyal Bilimciler Teşkilatı
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
IIIT. : Uluslar arası İslam Düşünce Örgütü
MSA. : Müslüman Öğrenciler Teşkilatı

Tezin Başlığı: “İsmail Raci el-Faruki ve Müslüman-Hıristiyan Diyalogu”	
Tezin Yazarı: Ayşegül YAVUZ	Danışman: Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2008	Sayfa Sayısı: IV (Ön Kısım), 62 (Tez)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Dinler Tarihi
<p>Dinler arası diyalog, II. Vatikan Konsili gerçekleştirildiğinden beri dünyada en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bunun nedenlerinden biri dünyada diyaloga duyulan ihtiyacın oldukça fazla olmasıdır. Her dinin araştırmacıları kendi dininin diğer dinlere bakışını göstermek ve bu anlamda diğerleriyle bir bağ kurmak için bu konuda çalışmalar yapmıştır. Müslüman ilim adamları da konuya ilgi göstermiş, diyalog konusunda olumlu olumsuz çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.</p> <p>Bu araştırmanın amacı, hem İslam hem de batı kültürüne birlikte hakim olması ve yakın dönemde yaşamasıyla son dönem diyalog tartışmalarını takip edebilmiş olması açısından önemli olan İsmail Raci el-Faruki'nin diyalog konusundaki sorulara verdiği cevapları bulabilmektir.</p> <p>Araştırmada Faruki'den cevap aranacak olan sorular şunlardır;</p> <p>a) İslam diğer dinleri nasıl görmektedir? b) İslam tarihinde diğer dinlerin mensuplarıyla yaşanan ilişkiler nasıldır? c) Diyalog nedir? Hangi kuralları izlemelidir? Hangi konular üzerinde yoğunlaşmalıdır?</p> <p>Bu sorulara cevap aranırken Faruki'nin konuyla ilgili yazmış olduğu kendi makaleleri ve eserlerinden faydalanılmıştır. Diyalog tartışmalarına girmeden sadece Faruki'nin görüşleri verilmeye çalışılmıştır.</p> <p>Bu çerçevede yapılan çalışma sonucunda şu sonuçlara varılmıştır;</p> <p>İslam tüm dinlerin özünü bir ve aynı görmektedir. Allah insanlara bazılarının adlarını Kuran'da bildirmesiyle bildiğimiz, bazılarını ise bilemediğimiz çok sayıda peygamber göndermiştir. Bu peygamberler yoluyla insanlara gönderilen vahyin özü, hiçbir zaman değişmemiştir. Dinlerin birden çok olmasının sebebi ise, insanların vahyi algılayış biçimlerinin farklı ve vahyin her toplumun tarihi şartlarına uyum sağlayabilecek biçimde gönderilmiş olmasıdır.</p> <p>Hız. Muhammed Medine'de bir İslam Devleti kurmuştur. İslam Devleti'nde kişiler kendilerini kabile veya soy bağına göre değil, mensubu oldukları dine göre tanımlamaya başlamışlardır. Her dini topluluk bir ümmet olarak ele alınmıştır. İslam Devleti tüm bu ümmetleri içine alan bir dünya ümmeti olma özelliğine sahiptir. Bu devlette her topluluk kendi dini esaslarına göre kendi kararlarını kendisi vermekte, dışarıya karşı ise mücadele birlikte yapılmaktadır. Herkes ibadetini yapmakta özgürdür, kimsenin canına veya malına kastedilmemektedir, kutsal olarak değer verdikleri her şey korunmaktadır. Bu sayede İslam devleti altında uzun süre yaşayan ümmetler geleneklerini ve kültürlerini geliştirme imkanı bulmuşlardır.</p> <p>Diyalog, bir dönüştürmedir. Birinin veya diğerinin dinine, adetine, geleneğine ya da politik bir rejimine değil gerçeğe dönüştürmedir. Diyalog yapılırken beyanlar eleştiriden uzak olmalı, iç tutarlılık bozulmamalı, doğru tarihi perspektif izlenmeli, gerçeğe uygunluk olmalı, kutsal kitaba ait mutlaklaştırılmış düşüncelerden uzaklaşılmalı ve diyalog kolayca gerçekleşebileceği alanlara taşınmalıdır. Diyalog, insan ve günahsızlığı, insanda Tanrı'nın isteklerini yapmayı emreden bir farkındalığın bulunması gerektiği, kurtuluşun insanın kendinin kazanacağı ve her zaman ve şartta kurtuluşun gerçekleşebileceği konularında olmalıdır.</p>	
Anahtar kelimeler: İslam ve diğer dinler, Diyalog, İslam Devleti	

Title of the Thesis : İsmail Raci al-Faruqi and Dialogue of Muslim and Christian	
Author: Ayşegül YAVUZ	Supervisor: Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Date: 28 Ağustos 2008	Nu. of Pages : IV (pre text), 62 (Main Body)
Department: Philosophy and Sciences of Religion	Subfield: History of Religions
<p>Inter-religions dialog is a much debated question all over the world since the 2nd Vatican Council. The necessity of this dialog is one of the main reasons for the debate. Researchers from each religion has tried to . Also Muslim researchers showed interest to the subject and suggestes many opinions regarding the dialog form both the positive and negative points of view.</p> <p>The aim of this research is to identify the responses of İsmail Raci el-Faruki who is considered to be one of the important contemporary thinkers in terms of being able to master both eastern and western culture and also follow the contemporary discussions about the “inter-religion dialog” debate.</p> <p>The questions of that Faruki’s responses will be considered are:</p> <ol style="list-style-type: none"> How does Islam consider other religions? How were the relations between the believers of Islam and the other religions during the Islamic history? How should the “dialog” be defined? Which rules should be followed? Which subjects should be concentrated on? <p>For this research, Faruki’s own articles and some of his books about the subject are studied. Only his ideas are tried to be presented avoiding the discussions about the debate.</p> <p>The results of the corresponding framework are as follow:</p> <p>Islam consideres all religions’ essences unique and same. There are many prophets, some of whose names are mentioned in the Koran or not, sent by God. The essence of revelation that is sent to human beings via the prophets has never been changed. The reason lying behind of existance of many religions is that the perception of these revelations, sent in an adaptable form for each society, differ from one society to the other.</p> <p>Hız. Muhammet founded an Islamic state in Medina. In this state, people were started to recognized not by their tribe or ancestors but by the religion they belong to. Each religious society was considered as a seperate community and this Islamic state was the unifying community for these groups. In this state each community made their own decision according to their religious beliefs and they were fighting together against the exterior attacks. Everybody were free to worship according to their beliefs and no one was threatening others’ properties or lives, and all the blessed were protected diligently.</p> <p>Dialog is a transformation which is not to any religons, customs, traditions or a political regime but to an truth. There are several points that should be taken into account during the construction of dialogue which are that the declarations should be seperated from the critics, the internal consistency should be preserved, appropriate historical perspective should be selected, there should be coherency with the truths, the absolutised truth claims from the holy book should be excluded, and finally dialogue should be applied in the areas which ease its occurrence. The main themes of the dialogue should deal with the relation of human and innocence, the necessity of the consciousness for obeying the orders of God, the salvation which is only based on human-self and achievable any time and under all circumstances.</p>	
Keywords: İslam and other faiths, Dialogue, State of İslam	

GİRİŞ

Çalışmanın konusu İsmail Raci Faruki'nin günümüzde gittikçe daha da fazla önem kazanan Müslüman-Hıristiyan diyalogu ve İslam'ın diğer dinlere bakışı hakkındaki düşüncelerinin tasviri ve değerlendirilmesidir.

Konunun önem kazanmasının sebebi, bilim ve teknolojinin sağladığı imkanlarla dünyanın hızla küçülmesi ve farklı kültürlerin, medeniyetlerin ve dinlerin karşı karşıya gelmesidir. Diyalog artık kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir.

Diyalog; aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında olduğu gibi, farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini zorla birbirlerine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörüyle bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesi anlamına gelmektedir.¹

Bu işbirliğinin gerçekleşebilmesi için bazı kurallar izlenmek zorundadır. Aksi takdirde insanlar birbirlerini yanlış anlayabilir ve diyalog amacından sapabilir.

Diyalog, bazı insanlar tarafından yanlış algılansa ve hoş görülme bile aslında dünyanın, savaşlar, terör, sömürü, açlık gibi birçok konudaki önemli sorunlarına çare olabilir. Fakat geçmişte bu konuda yaşanan tecrübeler ve Hıristiyanların tüm dünyada gösterdikleri sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleri bu konuda güveni ortadan kaldırmıştır.

Bu olumsuz tecrübelerin yarattığı güvensizliğin yok edilmesi için büyük çaba gösterilmesi ve diyaloga iştirak edecek tüm tarafların samimi gayretinin olması gerekmektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışmada Faruki'nin kısaca hayatı, düşünceleri, ilmi ve siyasi faaliyetleri, İslam'ın özelde Hıristiyanlık ve Yahudilik, genelde diğer dinler ve tüm insanlığa dair görüşleri, İslam'ın diğer dinlerle olan pratik tecrübesi yani, beraber geçirdikleri tarih, İslam devletinde Müslüman olmayan kişilere karşı uygulamanın nasıl olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

¹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 426.

Bununla birlikte, çalışmanın temel konusu olarak Faruki'nin Müslüman-Hıristiyan diyalogu için ne düşündüğü, diyalog zorunlu mu değil mi, diyalogun uygun bir şekilde gerçekleşebilmesi ve amacına ulaşabilmesi için neler yapılmalı, hangi yollar izlenmeli ve diyalog hangi konularda yoğunlaştırılmalı gibi sorulara onun getirdiği çözüm ve öneriler incelenecektir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmada amaç, dinler tarihi disiplininin üzerinde durduğu bir konu olarak güncelliğini koruyan ve gelişen şartlarla daha da popüler hale gelen diyalog konusuna ve İslam'ın diğer dinlerle olan fikirsel ve pratik düzeydeki ilişkilerine el-Faruki açısından bir cevap bulabilmek ve onun bu konudaki çalışma ve amaçlarını bilinir hale getirmektir.

Çalışmanın Önemi

Ülkeler arasındaki sınırların kalkmasıyla farklı kültürlerin ve dinlerin karşı karşıya kalması ve yan yana yaşamak zorunda olması, insana verilen değer ve eşitlik düşüncelerinin artmasıyla 'diğerleri'nin fark edilmesi, dinler tarihi disiplininin diyalog ve dinlerarası ilişkiler konularını önemli ve değerli kılmıştır.

Bu konu için, özellikle Faruki'nin seçilmesi, onun yakın dönemde yaşamış bir Müslüman fikir adamı olmasındandır. Bu özelliğiyle, değişen dünyayı ve zorunluluklarını bir Müslüman gözüyle kavrayabileceği, farklı ve yerinde çözümler getirebileceği düşünülerek çalışılması önemli görülmüştür.

Üstelik, Faruki'nin batı kültürünü ve felsefesini de iyice öğrenmiş bir Müslüman olması ve hayatının büyük bölümünü Amerika'da geçirmesi, onun konuyla ilgili daha gerçekçi ve doğru bilgiler vermesi ihtimali konuya bakışını daha da önemli hale getirmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Konunun araştırılmasında Faruki'nin kendi eserlerinden yararlanılmıştır. O'nun, İslam ve diğer dinleri çeşitli yönlerden ele alan makalelerinin Atallah Sıddiki tarafından derlenip bir araya getirildiği 'İslam ve Diğer Dinler' isimli kitap yararlanılan temel kaynak olmuştur.

Bunun dışında hayatı ve eserleri araştırılırken çeşitli yerli ve yabancı dergiler ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Faruki'nin diyalog hakkındaki görüşleri, Müslüman-Hıristiyan diyalogu ve ilişkilerinin tarihi de ele alınmış, yorumlarda tarafsız olmaya çalışılarak dinler tarihi disiplinin tasvir metodu kullanılmıştır. Bu noktada diyalog hakkında konunun başka uzmanlarının görüşleriyle karşılaştırma ya da eleştiriler çalışmaya eklenmemiş, yalnızca Faruki'nin konuyu algılayış biçimi olduğu gibi aktarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın İçeriği

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Faruki'nin hayatı, eserleri ve çeşitli faaliyetlerinden bahsedilerek, bilimsel kişiliği, hangi konularda çalıştığı ve hayatını ne gibi işlerle geçirdiği anlatılmıştır.

İkinci bölümde, İslam'ın diğer dinlere olan bakışı önce teolojik olarak daha sonra Müslümanların tarihlerinde diğer dinlerle olan ilişkileri anlatılarak gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece İslam'ın hem teorik hem de pratik anlamda diğer dinlere olan olumlu bakışı görülerek diyalog adına iyi bir tarihe ve teolojiye sahip olduğunun görülmesi hedeflenmiştir.

Üçüncü bölümde, önce kısaca Müslüman-Hıristiyan diyalogunun ne olduğu, Faruki'nin diyaloga nasıl baktığı ele alınmış, sonrasında diyalogun gerçekleşmesinin önündeki engeller, diyalog için hangi kuralların izlenmesi gerektiği, diyalog adına yoğunlaşılması gereken konular anlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

BÖLÜM 1: İSMAİL RACİ EL-FARUKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

İsmail Raci Faruki; Filistinli köklü bir ailenin çocuğu olarak 21 Ocak 1921 yılında, Filistin'in Yafa şehrinde doğmuştur.²

İlk ve orta öğrenimini İngiliz yönetimi altındaki Saint Joseph Koleji'nde, yüksek öğrenimini ise 1941 yılında Beyrut Amerikan Üniversitesi felsefe bölümünde tamamlamıştır.³

1945-1948 yılları arasında son Filistin hükümetinde Celile'nin son Filistinli valisi olarak görev yapmış; İsrail'in Filistin'i işgal etmesinden sonra ABD'ye göçmüştür. Yüksek lisansını Harvard (1949) ve Indiana (1951) üniversiteleri felsefe bölümünde, doktorasını ise "Değerin Metafiziği ve Epistemolojisi" konulu teziyle Indiana Üniversitesi'nde yapmıştır.⁴

Batı felsefesi üzerine gördüğü öğrenimden sonra İslam'ı saf bir şekilde anlama çabasına girmiş, İslami İlimlerde tahsil görmek üzere Mısır'a gitmiş, el-Ezher Üniversitesinde 3 yıl süreyle araştırmalar yapmıştır. Mısır'da bulunduğu dönemlerde Arap milliyetçiliği zirvededir. Bu sebeple bir dönem Arapçılık fikri Faruki'de radikal bir biçimde görülmüş, daha sonraları bu düşünceleri terk etmiştir.⁵

1959 yılında Fullbright doktora sonrası bursuyla McGill Üniversitesi'ne giderek Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında araştırmalar yaparken bir yandan da dersler vermiş, 1961 yılına kadar burada çalışmıştır.

Harvard, Indiana ve el-Ezher Üniversitelerinde dersler vermiş, McGill, Syracuse, Temple, Alexandra ve Chicago Üniversitelerinde de öğretim üyesi olarak çalışmıştır.⁶

²Mevlüt Uyanık, *İsmail Raci Faruki*, s.131.

³Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara okulu yayınları, Ankara, 1999, s.109.

⁴Ahmet Kara, *Zaman Gazetesi*, 13/10/1987.

⁵Fazlurrahman, Filistin ve Genç Faruki ile Anılarım, çev. Hayri Kırbaşoğlu, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, Ekim 1990, s.296.

⁶Ahmet Kara, *Zaman Gazetesi*, 13/10/1987.

İslam ülkelerinde de pek çok üniversitede dersler vermiş, çok sayıda araştırma kurumunun kuruluş çalışmalarına kurucu/organizatör olarak katılmıştır.

1.2. Eserleri

1- *On Arabism, 'Urubah and Religion : A Study of the Fundamental Ideas of Arabism and Islam at Its Highest Movement of Consciousness*⁷ Arap karakterinin ve baskın fikirlerinin bir analizidir. Milliyetçi eylemler karşısında İslam'ın yaklaşımını ortaya koymaktadır.⁸

2- *Usulü-Sahyuniyye fi'd-dini'l-Yahudi*⁹ Yahudi Kutsal Kitabı'nda Siyonizm ve gelişmesi hakkında analitik bir çalışmadır.¹⁰

3- *Christian Ethics : A Historical and Systematic Analysis of Its Dominant Ideas*¹¹ İsa ahlakı ve onun öncesini oluşturan Yahudi ahlakından bahseder. Hıristiyanlığın, günah ve kurtuluş, kilise ve toplum anlayışını inceler.

4- *Islam and Culture*¹²

5- *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*¹³ Eser Fehmi Kuru tarafından *Bilginin İslamileştirilmesi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. (İstanbul, 1985) Eser uluslararası düşünce örgütü tarafından hazırlanmış olup Müslümanların bilim alanındaki geriliğinin sebepleri, geleneksel metotların aksaklıkları ile İslamî usûlün temel ilkelerini incelemektedir. Mevcut bilim dilinin batı dünya görüşü tarafından şekillendirildiğini söyleyerek, bilim dilinin İslam dünya görüşü tarafından yeniden oluşturmasını teklif etmektedir.

6- *Divine Transcendence and Its Expression*¹⁴ Bu küçük risalede Faruki çeşitli dinlerde Tanrı'nın aşkınlığını incelemekte ve konunun İslam düşüncesine ilahi sıfatlar şeklindeki yansımalarını değerlendirmektedir.

⁷ Amsterdam, 1962.

⁸ Yusuf Abbas Hashmi, The Death Of a Muslim Scholar, Journal of the Pakistan Historical Society, c. 35, 1987, s. 68.

⁹ Kahire, 1964.

¹⁰ Yusuf Abbas Hashmi, a.g.m. s. 69.

¹¹ Montreal, McGill University, 1967.

¹² Kuala Lumpur, 1980.

¹³ Herndon, 1982, 1986, 1987.

¹⁴ Kuala Lumpur, 1983.

7- *Tawhid: Its Implications for Thought and Life*¹⁵ Dilaver Yardım tarafından *Tevhid* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. (İstanbul, 1987) burada yazar tevhidi, İslam'ın temel görüşü ve özü olarak sunmakta ve onun metafizik, ahlak, toplumsal düzen, ümmet, aile, ekonomik düzen, dünya düzeni, estetik gibi tüm alanlardaki yansımalarını ve katkılarını göstermeye çalışmaktadır.

8- *Dialogue of the Abrahamic Faiths*¹⁶. *İbrahimi Dinler Diyalogu* ismiyle Mesut Karaşan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (İstanbul 1993). New York'ta Amerikan Din Akademisinin düzenlediği konferansta, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan bilginlerce sunulan tebliğlerin Faruki tarafından bir araya getirilmesidir. Diğer İnançlar, Sosyal Örgütlenme Biçimi Olarak Ulus-Devlet, Adalet ve Barış için Uluslarüstü Faktör Olarak İnanç Toplumu Olma başlıklarında üç konu, üç din mensubunun kendi dinlerinin bu konular hakkındaki görüşlerini anlattığı üç tebliğ halinde sunulmuştur.

9- *Essays in Islamic and Comparative Studies*¹⁷ Faruki'nin editörlük çalışmalarından olup İslam kültürü hakkında çeşitli yazarlara ait makalelerden oluşmaktadır.

10- *Islam*¹⁸. “*Major World Religions*” dizisinde yayınlanan bu eserin Osman Tunç tarafından Türkçe çevirisi yine İslam adıyla yayınlanmıştır. (İstanbul 1987) Eser, İslamiyet'i sade, akıcı ve özellikle modern ve modernleşmiş insanlar tarafından anlaşılacak tarzda ele almakta, tarihi seyrinden evrensel çağrısına, kültürel mirasından çağdaş dünyadaki yerine ve dinamizmine kadar İslam'ı çeşitli açılardan kavramaya ve bütünlüğü içinde sunmaya çalışmaktadır.

11- *Hijrah and its Iqamah*¹⁹. Müellif Hz. Muhammed'in hicretine çağdaş bir yorum getirdiği bu eserinde, dünyevi ve mali meşakkatler yüzünden Müslüman olmayan ülkelere göç eden milyonlarca Müslümanın hicret bilinciyle bir “Medine” arayışına girmesi gereğini telkin etmektedir.

¹⁵ Kuala Lumpur, 1982.

¹⁶ Herndon, 1982.

¹⁷ Herndon, 1982.

¹⁸ Niles, Illinois, 1984.

¹⁹ Islamabad, 1985.

12- *Toward Islamic English*²⁰. Eserde Faruki, İslami literatürdeki kavramların İngilizce karşılıklarını vermeye çalışmaktadır.

13- *Islam and the Problem of Israel*. Eseri Atilla Özdir *İslam ve Siyonizm* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. (İstanbul 1987) Eser, Siyonizm sorununu hem İslam perspektifi ve tarihi açısından, hem de Yahudiliğin bir iç sorunu olarak ele almaktadır. Yahudiliğin dünya tarihi içindeki durumuna siyonizmin Yahudilik içindeki kaynaklarına değinen Faruki, Filistinli olmanın da avantajlarını kullanarak sorunu güncelleştirmekte ve değişik bir yaklaşım ile konuyu ele almaktadır.

14- *The Cultural Atlas of Islam*²¹. Eşi Lois Lamia ile birlikte hazırladığı bu hacimli eser, resimli bir İslam kültür ve medeniyeti tarihidir. Kitap Zerrin Kibaroglu ve Mustafa O. Kibaroglu tarafından *İslam Kültür Atlası* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. (İstanbul 1991)

15- *The Great Asian Religions* (1969) Eseri Ahmet Davudoğlu tarafından 'Asya Dinleri' ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Kitap dört yazar tarafından oluşturulmuştur. Birinci bölüm, Hindistan Dinleri; P. T. Raju tarafından, ikinci bölüm, Çin Dinleri; Wing-tsit Chan tarafından, üçüncü bölüm, Japonya Dinleri; Joseph M. Kitagawa tarafından, dördüncü bölüm, İslam; İsmail R. Faruki tarafından yazılmaktadır. Bahsedilen dinlerin tarihlerini, kutsal kitaplarını, temel görüşlerini ele alan değerli bir kitaptır.

16- *Historical Atlas of the Religions of the World*²². Farklı yazarlar tarafından farklı dinlerin anlatıldığı derleme bir eserdir.

17- *The Life of Muhammad*²³ Muhammed Hüseyin Heykel'den yaptığı çeviridir. Hz. Muhammed'in hayatı anlatılır.

18- *Science and Traditional Values in Islamic Society*²⁴

19- *Kitab al-Tawhid*, Muhammed bin Abdulvahhab'tan İngilizce'ye çeviridir.

²⁰ Herndon, 1986.

²¹ New York, 1986.

²² Macmillan, New York 1974.

²³ London, 1983.

²⁴ Chicago, 1976.

20- *Our Beginning in Wisdom*, Gazali'den çeviridir.²⁵

21- *Social and National Sciences, The İslamic Perspective*, derlemedir.

22- *The Origins of Zionism in Judaism*, 1960

Ölümü

İsmail Raci el-Faruki, 1986 yılının 27 Mayıs Salı günü Ramazan ayında, evinde eşi Lois Lamia el-Faruki ile birlikte bıçaklı bir saldırı sonucunda öldürülmüştür.

Faruki'nin öldürülmesi, İslami bir bilim oluşturmayla ilgili çalışmalarının sonuç verecek olgunluğa eriştiği döneme rastlar. Ne yazık ki daha sonra bu çalışmalar aynı yoğunlukta sürdürülemedi.²⁶ Öldürülmesinden bir yıl önce Amerika'daki Siyonist fanatizm hissedilir bir şekilde hız kazanmaya başlamıştır; bazı camiler bombalanmış, birçok İslami merkez saldırıya uğramıştır. Bu olaylardan biri de Amerikan-Arap ayrımcılık karşıtı komitenin başkanı Alex Udeh'in öldürülmesidir.²⁷

Kuzey Amerikan Üniversitesindeki Müslüman bir İngilizce profesörü onun öldürülmesiyle ilgili şöyle yorum yapar:

“Uzun süredir Filistinliler neredeyse görülmez olmuşlardı. Siyonistlerin kontrolündeki basın, yayınevleri ve akademik kurumlar, bunu teminat altına almıştı. Ancak son zamanlarda ABD'deki Filistinliler bu durumu bozdular ve kendilerinin de bir millet olduğunu kanıtladılar. Liderleri, ülkede seslerini en çok duyuran şahsiyetler haline getirdiler. Terörist Filistinli imajı Müslüman ve Arap aydınlarının çoğalmasıyla bir bakıma yalanlanmış oldu. Profesör Faruki bu meyanda iyi bir örnekti ve terörist Filistinli imajının devamını isteyenlerin nefretini kazanmıştı.

Müslüman aydın, Siyonist otorite için büyük bir tehdit haline geliyor, Amerikan basını İsraililer, Orta Doğu'yla ilgili her şey hakkında uzmanmış, her şeyin tekeli onlardaymış gibi davranıyordu. Bölgedeki büyük-küçük her sorunda basın-yayın organları hemen Siyonist uzmanlara gidiyordu 'yetkin' açıklamalar için. Mamafih İsmail Faruki, Edward Said, Hamid Algar, Paul Lindley gibi şahsiyetlerin entelektüel sahneye çıkışıyla birlikte İsraili Yahudi uzmanların tekeli tehlikeye düştü.

Filistinli ve Müslüman aydınların oluşturduğu bu tehlike İsrail açısından çok önemliydi. İsrail, şu ana kadar bütün çabalarını askeri güç üzerinde yoğunlaştırmıştı. Ancak şu anlaşıldı ki, askeri güç Arapların da şu veya bu

²⁵ Washington, 1953.

²⁶ Mehdi Yılmaz, Şehid Öğretmen, *Tevhid*, yıl 2, sayı 14, İstanbul, 1991, s.44.

²⁷ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.44.

şekilde elde edebilecekleri bir şeydir. Suriye bu konuda bir örnektir. İki yıl içinde askeri gücü İsrail’le kıyaslanabilecek hale gelmiştir. Bu arada İsrail, diğer kuvvet ürünü zihinsel gücü ihmal etmiştir.”²⁸

1.3. Temel Fikirleri

Faruki yüksek öğreniminden sonraki eğitimine Amerika’da devam ettiği için ilk dönem çalışmalarında batı felsefesinin etkisi görülür. Doktora tezinin konusundan da anlaşılacağı gibi (Değerin Metafiziği ve Epistemolojisi) çalışmalarına metafizik, bilgi teorisi ve ahlak disiplinlerini birlikte ele alan çalışmalarla başlamıştır.²⁹

Batı felsefesi konusundaki ilmi birikimine Hıristiyan teolojisi hakkındaki incelemeleri de tamamlayıcı bir boyut eklemiştir.³⁰

Faruki’nin hayatı boyunca üzerinde durduğu diğer bir konu da Arapçılık (*Uruba*) meselesidir. Bunun sebebi, ülkesi işgal edilmiş Filistinli bir Arap oluşu ve Mısır’da geçirdiği dönem boyunca oradaki kavmiyetçilik tartışmalarının etkisi olabilir. İlk dönem çalışmalarına karmaşık bir “arabizm” nosyonu hakimdir. İslam anlayışı ise “arabizm”le özdeş bir çerçeve ile sınırlıdır.³¹

McGill üniversitesinde beraber buldukları ve görüş alışverişi yaptıkları büyük İslam alimi Fazlurrahman, el-Faruki’de başlangıçta Arapçılık düşüncesinin İslam düşüncesinin önünde olduğunu belirtmektedir. Fakat daha sonraları bu görüşü değiştirmiştir:

“O neredeyse gayr-ı şüuri bir şekilde İslam ile Arapçılık’ı özdeşleştirmişti. Arapçılık’ı ise, zorunlu olarak sadece Araplarda bulunması gerekmeyen bir bilincin ilk örnek (archetype) kategorileri olarak tanımlıyordu. Büyük Yunan filozofları ve Hammurabi gibi eski Ortadoğu liderleri de bu şüura sahipti. Fakat bu şuur en mükemmel şekliyle, “Tarihi İslam” şeklinde gerçekleşmiştir. Hayatının bir noktasında İsmail, kendisinin ilk sırada yer alan politikası olan Arapçılık ve onun alt tonu olan İslam, şeklindeki anlayışı terk edip, bunun tam tersi bir anlayışa vardı.”³²

Kavmiyetçilik konusuna ilgisi, basılan ilk eseri olan “On Arabism, Urubah and Religion” dan da anlaşılmaktadır. Bu ilgi, hayatının son dönemlerine kadar

²⁸ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.44

²⁹ Parvez Manzoor, *Inquiry*, vol. 3, no. 7, London, 1986, s.34.

³⁰ İlhan Kutluer, ‘Faruki, İsmail Raci’, *DİA*, XII, 179.

³¹ Ahmet, Kara, *Zaman Gazetesi*, 13/10/1987.

³² Fazlurrahman, a.g.m., s. 296.

sürmektedir. Bu, 1979 yılında New York'ta gerçekleşen "Dialogue of The Abrahamic Faiths" konulu konferansta sunduğu "İslam'da Sosyal Örgütlenme Biçimi olarak Ulus Devlet" isimli tebliğde de görülmektedir.

Bu tebliğde Faruki, İslam'ın, kavim gerçeğini reddetmediğini, hatta farklı kavimlerin dillerinin İslam'la birlikte geliştiğini ve dünya çapında önem kazandığını, böylece kavimlerin etnik özelliklerinin olgunlaştığını belirtir.

Fakat İslam'ın ırksal üstünlük inancını tasvip etmediğini ve cahiliye dönemine ait bir özellik olarak Peygamberin bu geleneği kaldırdığını, insanların değerli olma ölçütünün Allah'a yakınlık olarak belirlendiğini ve evrensel bir ümmet bilincinin oluşturulmaya çalışıldığını anlatır.³³

İslami İlimlerle ilişkisini yenilemek, belki de sahip olduğu birikimle yeniden dinini tanımak için gittiği El-Ezher Üniversitesi'nde gördüğü eğitim, Faruki için bir dönüşüm, hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1960'lara kadar klasik İslami İlimlere ilgi duymayan Faruki, bundan sonra kendini genelde din, özelde İslami araştırmalara adanmıştır.³⁴

Faruki aynı zamanda bir karşılaştırmalı dinler tarihçisi olarak bilinir. Onun bu alanla temelde, İslam'ın diğer dinler arasında, kendinden öncekileri tasdik eden ve onları da içine alan bir özelliğe sahip olmasıyla onların özünü ortaya çıkarabilecek bir konumda bulunduğunu göstermek ve diğer dinlerin mensuplarının İslam'a yönelttikleri eleştirilere cevap vermek için uğraştığı eserlerinden anlaşılır.³⁵

Faruki bir Müslüman olduğu için zaten olması gereken yerde, yani İslam'ın tarafında durur ve O'nun evrenselliğini, diğer dinleri ve hatta tüm insanlığı içine alabilecek kadar kuşatıcı bir din olduğunu göstermeye çalışır. Nitekim ikinci bölümde bu konu daha geniş olarak ele alınacaktır.³⁶

O'nun İslam ve diğer dinler üzerine ve onları çeşitli yönlerden karşılaştıran makaleleri vardır. Örneğin, Hıristiyan Misyonerliği ile İslamî Tebliğ anlayışını karşılaştıran

³³ İsmail Raci Faruki, "İslam'da Sosyal Örgütlenme Biçimi Olarak Ulus-Devlet", s. 98-106.

³⁴ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.43.

³⁵ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.43.

³⁶ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.43.

“Christian Mission and İslamic Da’wah” isimli bir makalesi vardır.³⁷ Mc Gill üniversitesinde Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerine çalışmıştır.

Christian Ethics (Hıristiyan ahlakı) kitabında Faruki, Hıristiyanlığın orijinal şeklinin bozulduğunu, Hz. İsa’nın getirdiği din olmadığını akli ve mantiki delillerle ispat etmeye çalışır.³⁸

Müslüman-Hıristiyan diyalogunun gerçekleşebilmesi için, Hıristiyanların bu anlayıştan kurtulmaları ve Hıristiyanlığın özünü anlamaları gerektiğini düşünür.³⁹

Faruki’nin temel görüşü Tevhid ilkesidir. Bu ilke geçmişte Müslümanların yaşamış olduğu her yerde izleri okunabilecek olan ve İslam’ın özünü ve çekirdeğini oluşturan bir temeldir. Tevhid ilkesiyle Faruki, İslam’ın Müslümanların yaşamı, kültürü, geleneği, devleti, toplumu, sanatı ile her yönden ilişkilerini açıkladığı, geniş bir vizyonu belirler.

Tevhid ilkesine göre, evren Tanrı ve Tanrı olmayan olarak ikiye ayrılır,⁴⁰

İnsanın onu diğer canlılardan ayıran, ona gerçek değerini kazandıran ve yaratılmışların içinde sadece insanın gerçekleştirebileceği bir amacı vardır; bu amaç Tanrı’nın iradesini yerine getirmektir ve sadece İslam ahlakıyla yerine getirilebilir.⁴¹

Faruki, bu eylemi ahlaki yükümlülük olarak adlandırır, her insanın bunu gerçekleştirme kapasitesine sahip olarak yaratıldığını söyler ve bu yerine getirmeyi değerli kılan unsurun onun özgürce ve isteğe bağlı olarak yapılması olduğunu vurgular, bu da sadece insan için mümkündür.

Tevhid ilkesi, yukarıda anlatıldığı gibi insanın davranışlarında etkili bir ilke olduğu gibi, aynı zamanda İslam’ı diğer dinlerden ayıran bir özelliktir.

Faruki’nin çağdaş İslam Düşünce çevrelerini etkilediği diğer önemli görüşü, bilgiyi İslamileştirme görüşüdür. Faruki, “Bilginin İslamileştirilmesi” adlı eserini en önemli eseri olarak nitelendirmektedir.

³⁷ Mehdi Yılmaz, a.g.m., s.43.

³⁸ İlhan Kutluer, a.g.m., *DİA*, XII, 179.

³⁹ Faruki, *Islam and Christianity, Diatribe or Dialogue*.

⁴⁰ Faruki, *Tevhid*, çev. Dilaver Yardım, İnsan yayınları, İstanbul 1987, s.23.

⁴¹ Faruki, *a.g.e.*, s.25.

Faruki, bilginin tarafsız olduğunu savunanlara karşı böyle olmadığını ve günümüz biliminin batı bilimi olduğunu anlatmak için şunları söyler:

“Bilim bilimdir diyenler bilimi yeterince anlamış değillerdir. Batıda bile bilim adamlarının tarafsız olduğunu söylemiyorlar. Bu görüş 19. yüzyıla ait bir görüştür. Şu an bilim, gerçekliğin, gerçeklik hakkındaki bir görüşün bütünü tarafından belirlenen bir boyutu olarak kabul edilmiştir. Bu görüş haklı olarak batı bilimi olarak adlandırılmıştır; Çin bilimi ya da İslam bilimi olarak değil. Bu gün Marksistlerin bile bir ‘Marksist Bilim’i yoktur.

Bilimin “H₂O sudur, su 100 derecede kaynar” demek olduğu sanılıyor. Bu bilim değildir. Bu gerçekler mesele değil. Mesele bilim felsefesiyle ilgili, saf bilimle... Eşya, hayatın menşei, kader, enerjinin mahiyeti, eşyanın mahiyeti, hayat, hayatın mahiyeti hakkında teoriler yapan bilimle. Bugün bilim adamları, batı gelenek ve değerlerinden alınan fikirlerle bu meseleler üzerinde çalışıyorlar. Böyle bir çalışma nasıl tarafsız olabilir.”⁴²

Faruki'nin bilginin İslamileştirilmesi için öngördüğü çalışma planının beş temel şartı vardır: 1) Modern disiplinleri iyice öğrenmek, 2) İslami kültür mirasına iyice nüfuz etmek, 3) Modern bilginin her alanıyla İslam arasında özel bir uygunluk ve uzlaşma sağlamak, 4) İslami kültür mirasıyla modern bilgi arasında verimli bir terkip için metotlar geliştirmek, 5) İslam düşüncesini, ilahi modeli icra edecek ve ona işlerlik kazandıracak bir yörüngeye oturtmak.

Bu çalışmalarla İslam kültür mirası yeniden ortaya çıkarılacak ve yorumlanacak, bu miras modern bilgi birikimiyle eleştirel bir tarzda uzlaştırılacak, edinilen çağdaş İslami bilgi İslam topluluğunun ve genel olarak insanlığın problemlerine çözümler getirecek, bu şekilde İslamleştirme programı gayesine ulaşmış olacaktır.⁴³

Faruki'nin bilginin İslamileştirilmesi teklifini sadece sosyal bilimler alanıyla sınırlaması, fen bilimlerini objektif ve kesin kabul etmesi, modern bilim felsefesindeki yeni eğilimler açısından bu teze eleştiriler getirilmesine sebep olmuştur. Eleştiriler özellikle, onun modern bilimin felsefi ve kültürel temellerini yeterince kavrayamadığı noktasında yoğunlaşmaktadır.

Bilginin İslamileştirilmesi tezi, eleştirilse ve bazı açmazları bulunsa bile, İslami araştırmalara bir canlılık getirmiş ve modern bilim karşısındaki Müslümanların edilgen tavrını kırma açısından ileriye yönelik bir adım olması niteliğiyle önemlidir.

⁴² Mehdi Yılmaz, a.g.m., s. 43.

⁴³ Faruki, Islamization of Knowledge, s.39'dan nakleden İlhan Kutluer, a.g.m., XII, 180.

1.4. Toplumsal İçerikli Çalışmaları

İsmail Raci Faruki, çoğu bilim adamının yaptığı gibi birikimini paylaşmada sadece akademik çalışmalarla sınırlı kalmamış, Amerika'da bulunan Müslüman öğrenciler ve bilim adamlarının bir arada bulunma ve dayanışmalarını sağlamak amacıyla çeşitli dernek ve kuruluşların kurulmasında öncü, çalışmalarında destekçi olmuştur.

1963 yılında kurulan, Müslüman öğrenciler arasında dayanışma ve entegrasyonu sağlamayı amaç edinmiş bir kuruluş olan Amerika'daki Müslüman Öğrenciler Teşkilatı'na (MSA) daha kurulma aşamasındayken danışmanlık yapmıştır.⁴⁴

Ardından Pakistan'a giderek, orada kaldığı iki yıl boyunca Karaçi'deki İslami Araştırmalar Enstitüsü'nün çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

Tekrar ABD'ne dönüp Chicago Üniversitesi'nde misafir hoca olarak ilahiyat dersleri vermiştir.

1964-1968 Syracuse Üniversitesi'nde Doçent olarak çalışmış, burada İslami Bilimler Kürsüsü'nü kurmuştur. Daha sonraları evleneceği Luis Lamia ile burada tanışmıştır.⁴⁵

1968 yılında Din İlimleri Profesörü olarak Philadelphia Temple Üniversitesi'ne gitmiştir. Burada İslamiyet ve Dinler Tarihi dersleri vermiş, yine Syracuse Üniversitesi'nde olduğu gibi, İslami Bilimler Kürsüsü'nü kurmuş, Müslüman Öğrenciler Teşkilatı ile buradayken de ilişkilerini sürdürmüştür.

1972 yılında Müslüman Sosyal Bilimciler Teşkilatı'nı (AMSS) kurmuş ve başkanı seçilmiştir. Bu dernek, ABD üniversitelerinde çalışan Müslüman hoca ve öğrenciler için önemli bir kültür merkezi olmuştur.

Aynı dönemlerde MSA ve AMSS'nin öteki öncü şahsiyetleriyle birlikte bir İslam koleji veya üniversitesi kurulması için çalışmalara girişmiş, teşebbüsleri sonucunda Chicago'da Amerikan İslam Koleji kurulmuştur.⁴⁶

Başkanı olduğu bu müessesedeki görevini ölümüne yakın dönemlere kadar sürdürmüştür.

⁴⁴Mevlüt Uyanık, a.g.m., s.131.

⁴⁵ İlhan Kutluer, a.g.m., *DİA*, XII, 179.

⁴⁶ İlhan Kutluer, a.g.m., *DİA*, XII, 179.

Bu teşebbüslerinin milletlerarası çaptaki diğer önemli sonucu Uluslar Arası İslam Düşünce Örgütü'nün (IIIT) 1981 yılındaki kuruluşu olmuştur. Kuzey Amerika'da büyük bir İslam Araştırmaları merkezi haline gelen bu enstitünün özellikle “Bilginin İslamileştirilmesi” yolundaki araştırma programlarının belirlenmesinde Faruki'nin öncü bir rolü olmuştur.

Amerika Dinler Akademisi İslami Araştırmalar Grubunu kurmuş, burada da 10 yıl başkanlık yapmıştır.⁴⁷

Pakistan, Güney Afrika, Hindistan, Malezya, Libya, Suudi Arabistan ve Mısır'da çok sayıda İslami Araştırma Programı'nın Organizatörlüğü'nü yapmış, buralardaki İslami Araştırmalar Kurumları'na proje, uygulama ve danışmanlık düzeylerinde önemli katkılarda bulunmuştur.⁴⁸

Dinler arası barış konferansları düzenlemiştir.

Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan bilim adamlarının tartıştıkları konferanslarda idarecilik yapmış, üniversite hayatı dışında da sürekli sivil kurumlarda etkinlik göstermiştir.

Ayrıca çok sayıda öğrencinin Amerika'ya gelip İslami ilimlerde öğrenim görmesini sağlayarak, burada dinamik aydın bir kuşağın oluşmasına katkıda bulunmuştur.⁴⁹

⁴⁷ Mevlüt Uyanık, a.g.m., s.109.

⁴⁸ İlhan Kutluer, a.g.m., *DİA*, XII, 179.

⁴⁹ Ahmet Kara, *Zaman Gazetesi*, 13/10/1987.

BÖLÜM 2: EL-FARUKİ'YE GÖRE İSLAM VE DİĞER DİNLER

Bu bölümde, Faruki'nin İslam'ın diğer dinlere bakışı hakkındaki yorumları ele alınacaktır. Önce İslam'ın teolojik olarak diğer dinlere bakışı, sonrasında İslam tarihinde diğer dinlerin mensuplarıyla yaşanan ilişkiler iki ayrı başlık halinde anlatılacaktır. Burada kastedilen dinler öncelikle İslam tarihinde daha yoğun ilişki içersinde olunan Yahudilik, Hıristiyanlık, onlara nispeten ilişkilerin kısıtlı olduğu Zerdüştlük ve Hint Dinleri; Hinduizm ve Budizmdir.

2.1. İslam Ve Diğer Dinler

Kuran'da bizzat isimlerinin geçmesi, farklı yorumlar bulunsa da din olarak ne ifade ettiklerinin açıklanmasından dolayı Yahudilik ve Hıristiyanlığın nereden geldikleri, tarihleri, İslam yanındaki durumları diğer dinlere göre daha net olarak görülmektedir.

Diğer dinlerin İslam yanındaki durumu da Kuran'ın ve İslam geleneğinin genel çerçevesi göz önüne alınarak izah edilmeye çalışılmaktadır.

Faruki de yukarıdaki esaslara uyarak, Hıristiyanlık ve Yahudiliği ayrı, diğer dinleri ayrı olarak ele almış, ilkinin daha geniş bir şekilde işlemiştir.

Aşağıda Faruki'ye göre, öncelikle İslam'ın yanında Yahudilik ve Hıristiyanlığın konumu, sonra diğer dinlere İslam'ın bakışı, son olarak İslam'ın tüm insanlıkla olan ilişkisi anlatılacaktır.

2.1.1. İslam'ın Ehli Kitap'a Bakışı

Faruki'ye göre İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlığa özel bir değer atfeder. İkisini de Allah'ın dini ve bu iki dinin kurucuları olan İbrahim, Musa, Davut ve İsa'yı da Allah'ın peygamberleri olarak görür.⁵⁰

Onların getirdikleri ve Hıristiyanlar ve Yahudiler tarafından kutsal olarak kabul edilen kitaplar, Allah'tan gelen vahiyler olarak kabul edilir. En önemlisi de, bu peygamberlere ve onların getirmiş olduğu bu vahiylerle inanmanın İslam dininin iman esaslarından biri olmasıdır. Onlara inanmamak veya onlar arasında ayırım yapmak

⁵⁰ Faruki, The Role of Islam in Global Inter-Religious Dependence, s. 73.

dinden çıkmakla eşdeğer kabul edilir.⁵¹ Allah bakara suresi 285. ayette, peygamberini ve inananları, “Allah’tan vahyedilene iman edenler” , “Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edenler” ve “Allah’ın peygamberleri arasında ayırım yapmayanlar” olarak ifade eder.

Üstelik İslam’ın Yahudiliğe, Hıristiyanlığa, onların kurucularına ve kutsal kitaplarına verdiği değer, sadece nezaket icabı yapılan bir şey değil, aynı zamanda onların dinî gerçekliklerinin de kabulüdür. Onlar, dünyada müsamaha gösterilmesi gereken “diğer görüşler” değil, bizzat Allah’tan doğru olarak gönderilen meşru dinlerdir. Üstelik onların bu meşru konumu ne sosyo-politik konumla, ne kültürle ne de medeniyetle ilgili değildir, dini bir mahiyet taşır.⁵²

Faruki, yukarıda bahsedilen bakış açısından dolayı İslam’ın tek olduğunu söyler. Daha önce hiçbir din, diğer dinlerin hakikatine inanmayı kendi inancının zorunlu bir şartı yapmamıştır. Belki kimi Hıristiyanlar Tevratı, başka deyişle Yahudi kanununu kendileri için bağlayıcı addederler, fakat Hıristiyanların çoğunluğu İsa’nın asıl görevinin kanundan kurtarmak olduğuna inandıklarından beri, kendilerini Yahudi kurallarından bağımsız hissederler. Yahudilik tanrının insanları kurtarma döneminin bir başlangıcı, Hıristiyanlık için bir hazırlık dönemidir. Asıl olan Hıristiyanlıktır. Musevilik kendi başına bir din değildir.⁵³

Faruki’ye göre İslam, sürekli olarak Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki dini hakikatin tasdikini, onunla bir olduğunu ve onların devamı olduğunu anlatmanın peşindedir. Üç dindeki vahyin asıl kaynağının birliği yani Allahın birliği, bizi mecburen dinlerin köken olarak birliğine inanmaya götürür.

İslam kendini durup dururken gelmiş olarak görmez; bunun yerine Musevilik ve Hıristiyanlığın önceki peygamberleri tarafından sunulan aynı *gerçeğin* yeni bir

⁵¹ *Ankebut Suresi*, 29/46-47 “zulmedenleri hariç, ehli kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: ‘biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da bir ve aynı ilahtır ve biz o’na gönülden teslim olduk’ biz işte sana da bu kitabı indirdik. Daha önce kitap verdiğimiz kimseler buna da iman ederlerdi. Şunlardan da ona iman edenler vardır. Bizim ayetlerimizi kafirlerden başkası inkar etmez.”

⁵² Faruki, a.g.m., s. 74.

⁵³ Faruki, a.g.m., s. 74.

tasdikçisidir. Onların hepsini Müslümanlar olarak, kitaplarını da bir ve kendininkiyle aynı görür.⁵⁴

Faruki, yakın doğudaki dini anlayış birliğinin yukarıda bahsedilen birliğe delil olduğunu söyler. Haniflik, (Arabistan'ın tek tanrılı ve ahlaki dini) Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam hepsi birlikte özü ve çekirdeği aynı bir dini anlayış oluştururlar. Eski yakın doğuyla ilgilenen medeniyet tarihçilerinin bunu fark etmesi kaçınılmazdır. Bu hakikat, bu eski insanların edebi ürünlerinden, coğrafyalarından, tarihlerinden, nüfus yapılarından, dillerinden ve sanat eserlerinden kolaylıkla izlenebilir.

İslam bütün bunları dikkate almıştır. Samilerin merkezi dini geleneklerini “haniflik” olarak adlandırmış ve kendisini onunla bir tutmuştur.

Faruki'ye göre İslami hanif kavramı, Karl Rohner'in “Anonim Hıristiyanlar” kavramıyla karşılaştırılmamalıdır.⁵⁵

Hanif, kurani bir kategoridir. Kilisenin ilahi rahmet hakkındaki seçkin iddiasıyla şaşırtılmış, modern bir teologun icadı değildir. İslami fikir sisteminin içersinde on dört asırdır işlemektedir. Hanifler; inanç ve büyüklük örnekleridir. Hoşgörü yoluyla küçümsenen, dini ideale sadece yaklaşabilenler değil, Dini yaşamın en onurlu temsilcileridir.

İslam'ın, eski peygamberleri ve onların takipçilerine olan saygısı, Yahudiler ve Hıristiyanlar bunu bıraksa ve onlara saygıyı azaltsa bile yine sürdürülür. Bu bizzat Kuran'da ifade edilmektedir.⁵⁶

Kuran'da Hıristiyanlar alçak gönüllülükleri ve zühtleri sebebiyle yüceltilmişler ve Müslümanlara insanların en yakını olarak ilan edilmişlerdir.⁵⁷

Yahudilere ve Hıristiyanlara, kutsal kitaplarına, peygamberlerine İslam'ın tüm bu övgülerine rağmen onlar yine peygambere ve ona tabi olanlara karşı çıkmayı sürdürürlerse, Allah müminlere şunu söylemelerini emreder: “Ey ehli kitap! Bizimle

⁵⁴ Faruki, *The Role of Islam in Global Inter-Religious Dependence*, s. 75

⁵⁵ Faruki, a.g.m., s. 76.

⁵⁶ *A'li İmran Suresi*, 3/68, “İnsanlar içinde İbrahim'e en yakın olanlar, ona gerçekten tabi olanlar, bu peygamber ve bu peygambere iman edenlerdir.”

⁵⁷ *Maide Suresi*, 5/82, “Ey Muhammed, müminlere sevgi bakımından en yakın olanların ‘biz Hıristiyanlarız’ diyenler olduğunu göreceksin. Bunun sebebi onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terk etmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir.”

sizin aramızda birleşeceğimiz, müşterek ve adil şu sözde karar kılalım; ‘Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim’ ‘O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım’, ‘kimimiz kimimizi Allah’tan başka Rab edinmesin’⁵⁸. Eğer bu daveti reddederlerse ‘bizim, Allah’ın emirlerine itaat eden müminler olduğumuza şahitlik edin’ deyin”.

Bu davet, Kuran’ın başta Hıristiyanlar olmak üzere tüm insanlığa yapmış olduğu evrensel bir çağrıdır. Burada çeşitli milletlerin, çeşitli dinlerin, hangi tür farklılığa sahip olursa olsun tüm insanların ortak bir temelde nasıl bir araya gelebileceği belirtilmektedir. Kuran, insanlığa açık bir hidayet yolu göstermektedir.⁵⁹

El-Faruki Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında bu değerlendirmelerinden sonra şu sonuca varır; İslam bir dinin diğer bir dine verebileceğinin en fazlasını vermiştir. Bir dine verilebilecek en yüksek değer, o dinin peygamberini ve kurucusunu, kutsal kitabını ve öğretisini gerçek olarak tanımaktır. İslam bunu yapmıştır.

Buna ek olarak, İslam kendi tanrısını ve Yahudilik ve Hıristiyanlığın tanrılarını bir ve aynı ilan etmiş, Müslümanları onların takipçilerine destekleyici, arkadaş ve yardımcı ilan etmiştir.

Faruki, Tüm bunlara rağmen farklılıklar devam ettirilirse bile, İslam’ın bunun önemli olmadığını söylemeye devam ettiğini belirtir. Bu tartışmalar tıpkı bir aile içerisinde yaşanan tartışmalar gibidir ve bilgi, iyi niyet ve akıllılıkla üstesinden gelinebilir. Dini, kültürel, sosyal, ekonomik ve politik farklılıklarımız Tanrı’nın teklifi prensibinde kolayca birleştirilebilir, çözümlenebilir.⁶⁰

Faruki, yukarıda yer yer Yahudilik ve Hıristiyanlık için ‘Allah’ın dini’ tabirini kullanmış, İslam’ın diğer dinlerin hakikatine inanmayı kendi inancının bir parçası olarak gördüğünü söylemiştir. Burada ‘İslam, Yahudilik ve Hıristiyanlığı din olarak tanıyan mu?’ sorusu akla gelir. Yahudilik ve Hıristiyanlığı günümüzdeki anlayışları çerçevesinde anlayacak olursak bu soruya ‘evet’ cevabı vermek mümkün olmayacaktır. Ancak Hıristiyanlık Hz. İsa’nın getirdiği din, Yahudilik de Hz. Musa’nın getirdiği din olarak anlaşılırsa bu düşünce kabul edilebilirdir.

⁵⁸ A’li İmran Suresi, 3/64.

⁵⁹ Suat Yıldırım, *Kuran-ı Hakim’in Açıklamalı Meali*, Define yayınları, İzmir, 2006.

⁶⁰ Faruki, *The Role of Islam in Global Inter-Religious Dependence*, s. 77.

Benzer şekilde Faruki, Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarının İslam tarafından kutsal olarak tanındığını belirtir. Burada İncil ve Tevrat'ın günümüzdeki şekilleriyle mi, yoksa Hz. İsa ve Hz. Musa'ya gönderildiği şekilleriyle mi kutsal kabul edildiği açık değildir.

İslam tarihinde Tevrat ve İncil'in tahrif meselesi tartışılmış ve bu konuda birçok görüş belirtilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'in lafız olarak değil de yorum olarak tahrif edildiğini savunan alimler de bulunmaktadır. Faruki'nin de çok net görülmesi de aynı şekilde düşündüğü yukarıdaki sözlerinden çıkarılabilmektedir.

2.1.2. İslam'ın Ehli Kitap Olmayanlara Bakışı

Burada açıklanacak olan İslam'ın Yahudiler ve Hıristiyanlar dışındaki dinlere veya inançlara karşı tutumunun nasıl olduğudur. Acaba İslam, geleneksel yorumda ilahi dinler olarak adlandırılan dinler dışındaki dinlere veya din denilemeyecek çeşitli inanç yorumlarına sahip kişilere nasıl bakmaktadır.

El-Faruki, bu konuyu açıklarken peygamberlik müessesesinin evrensel olduğunu söylemekle işe başlar. Peygamberlik evrenseldir. Bunun anlamı, tüm zamanlarda ve mekanlarda, tüm toplumlara peygamber gönderilmiş olabilmesidir. Bunun bir sonucu olarak da tüm insanlar sorumludur.⁶¹

Allah insanı sorumlu tutmasını, peygamber gönderme şartına bağlamıştır. Zaten, Allah'ın mutlak adaleti kullarını sorumlu tutmadan evvel, kanununu insanlara iletmesi, ilan etmesi ve bildirmesini gerekli kılar. İşte bu ilan etme olayı, kesinlikle peygamberlik olgusudur.

El-Faruki, ilahi kanundan habersiz olan kişilerin ilgisizlik veya aldırmaçlık olmadığına, affedilip affedilmeyeceğinin ise bir tartışma konusu olduğunu söyler.⁶² Fakat Kuran; kendisine peygamber gönderilmeyen hiçbir topluluğun olmadığını belirtmektedir.⁶³

⁶¹ Faruki, *The Role of Islam in Global Inter-Religious Dependence*, s. 78.

⁶² Faruki, a.g.m., s. 78.

⁶³ *Fâtır Suresi*, 35/24 “Evet, Biz seni Gerçeğin ta kendisine malik olarak, rahmetle müjdeleyen ve kafirleri azapla uyaran bir elçi olarak gönderdik. Zaten uyaran bir peygamber gelmiş olmayan hiçbir millet yoktur.”

Yine El-Faruki, Kuran’da peygamberimize, gönderilen ilk peygamber olmadığının anlatıldığını, İnsanlığı uyarmak, doğru yolu göstermek ve yaratıcılarını tanıtmak amacıyla çok sayıda peygamber gönderildiğini belirtir.⁶⁴ Bunlardan kimisi Kuran’da bildirilmiş kimisi ise bildirilmemiştir.⁶⁵

Ne Müslümanların ne Hıristiyanların ne de Yahudilerin bu peygamberlerden habersiz olması, onların var olmadığı anlamına gelmemektedir. Bundan dolayı, geçmişte ve günümüzdeki tüm insanlar yaptıklarından sorumludurlar.

Faruki’ye göre peygamberlik müessesesi, ilahi bir adaletin gerçekleştiği mükemmel bir sistemdir. Evrensellik ve mutlak eşitlikçilik onun esasıdır. Bu yüzden peygamberlik müessesesi sadece evrensel olarak sunulmamalı, içeriğinin kesinlikle aynı olduğu da belirtilmelidir.⁶⁶

Eğer, peygamberleri tarafından kavimlerine nakledilen ilahi kanun her seferinde farklı olsaydı, peygamberlik olgusunun evrenselliğinin etkisi az olurdu. Bu yüzden İslam, peygamberlerin tüm zamanlarda ve yerlerde aynı ve tek dersi öğrettiğini ve Tanrının elçileri arasında ayrım yapmadığını öğretir.⁶⁷

Bu güvenceyle, insanın tanrının kabulü ve kanunlarına itaat etmesi konusundaki zaafına karşı hiçbir mazereti kalmamıştır.⁶⁸

İslam bununla, sadece Kuran’da peygamberleri onaylanan Yahudi ve Hıristiyanlarla değil, tüm insanlarla olan ilişkisini ortaya koyar.

Burada şöyle bir soru ortaya çıkar, eğer bütün peygamberler tek ve aynı mesajı getirdilerse, niçin bu kadar çeşitli din vardır?

Bu soruyla birlikte, neden bu kadar çok din vardır, eğer Allah bir ise, yeryüzünde sadece bir dinin olması gerekmez miydi? Tüm dinler eşit derecede hak mıdır, yoksa batıl mıdır? Hepsinin paylaştığı bazı ortak noktalar var mıdır? Birbirleriyle olan

⁶⁴ Faruki, a.g.m., s. 78.

⁶⁵ Mü’min Suresi, 40/78 “ Biz senden önce de birçok elçi gönderdik, onlardan bazısını sana anlattık, bazısını da anlatmadık ayrıca bkz. *Nisa Suresi*, 4/165.

⁶⁶ Faruki, a.g.m., s. 79.

⁶⁷ *Nahl Suresi*, 16/36 “ Biz her millete bir haberci gönderdik. O da Allah’a ibadet edin, kötülükten uzak durun, dedi”.

⁶⁸ *Nisa Suresi*, 4/165 “Biz o elçileri rahmetimizin müjdecileri, cezamızın habercileri olarak gönderdik. Ta ki resullerden sonra, artık insanların Allah’a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri kalmasın.”

ilişkileri hangi konularda ve ne tür bir ilişkidir? gibi sorular günümüzde sıkça rastlanan sorulardır.⁶⁹

Farukiye göre, bu soruya İslam'ın cevabı hem nazari hem de uygulama ile olacaktır.

Birinci sebep, vahyin uygulanış biçimiyle alakalıdır. İslam bütün peygamberlerin mesajlarının iki kısımdan oluşan bir mahiyet taşıdığını söyler. Bunlar; Tevhid ve ahlakılıktır.⁷⁰

Tevhid, Allah'ın tek olduğu ve bütün ibadetin, kulluğun ve itaatin yalnızca ona yönelik olması gerektiğidir, ahlakilik ise, iyiyi yapıp kötülükten kaçınmaktır.⁷¹

Her vahiy özellikle gönderildiği insanlara uygulanacak ve böylece onların tarihi şartlarına uyum sağlayabilecek bir kanun dizisi şeklinde gelmiştir. Bu özellik vahyin özünü veya çekirdeğini etkilemez. Eğer böyle olsaydı, Tanrının adaleti mutlak olmaz ve evrensellik ve eşitlikçilik iddiası boşa çıkardı. Bu yüzden ilahi kanunun bu özelliği, kulluğun amacını veya keyfiyetini değil, nasıllığını etkilemek zorundadır. İslam'ın yapmaya çalıştığı şey, insanlığı vahyin bu küçük farklılıklarının ötesine çekerek, din ve ahlakın temel prensipleri etrafında toplamaktır.⁷²

Dini farklılıkların birinci sebebi ilahi bir niteliğe sahiptir, ikincisi ise insanla alakalıdır.

Vahiy tarafından nakledilen Allah'ı tanıma ve isteklerini yapma görevi, insanlar tarafından her zaman kabul edilmemiştir. Bu da vahyin değişmesi ya da bozulmasına yol açmıştır.⁷³

Vahyin değişme veya bozulma sebeplerini el-Faruki şöyle sıralar:

Birinci sebep, vahyin her zaman ve her yerde hayırseverliği ve başkalarını düşünmeyi savunmasına karşın, kimi varlıklı ve kudretli kişilerin, bu ahlaki emri her zaman kabul etmemesi ve ona karşı çıkmaya meyletmesidir.

⁶⁹ Mustafa Köylü, *Dinler Arası Diyalog*, İnsan yayınları, İstanbul, 2001

⁷⁰ Faruki, a.g.m., s. 79.

⁷¹ Faruki, a.g.m., s. 79.

⁷² Faruki, a.g.m., s. 79.

⁷³ Faruki, a.g.m., s. 79.

İkinci sebep, düzenli bir sosyal hayatı destekleyen vahyin, her zaman, yönetilenlerin vahyin disiplinine ve kanununa bağlı kalmalarını tavsiye etmesine karşılık, bir hakim kontrolü altında olma fikrinin, kendi yollarını kendileri çizmeyi seven yönetici ve krallar için her zaman kabul edilebilir olmamasıdır.

Üçüncü olarak, ilahi vahiy insana kendisini kendisine göre değil, Allah'a ve O'nun hükümlerine göre değerlendirmesi gerektiğini hatırlatır. Fakat insan kibirlidir ve kendini üstün görmek ve yüceltmek ister ki bu da onun için sürekli bir sapma noktası olmuştur.

Dördüncü olarak, vahiy, insanı içgüdülerini disipline etmeye ve duygularını kontrol altına almaya zorlar. Bununla birlikte insan zevke eğilimlidir ve çoğu zaman bu eğilimler vahye karşı ağır basar.

Beşinci olarak, vahyin muhtevasının, akıllıca ve titizlikle akılda tutulmadığı, öğretilmediği ve herkes tarafından veya birçok kişi tarafından korunmadığı yerlerde, bu vahiyler unutulmuşlardır. Ayrıca, bu ilahi emirler, nesilden nesile aktarılırken insanlar tarafından gelenekler olarak somutlaştırılmadığında, farklılaşmaya, vurgu değişikliğine ve yeni ilavelere de maruz kalmışlardır.

Son olarak; ilahi vahiy dil, ırk ve kültür sınırları boyunca hareket ettiğinde, hatta zaman içinde gerçek alıcılarından çok uzaktaki aynı toplumun nesillerine götürüldüğünde yorumlarla meydana gelen değişikliklere maruz kalmıştır.

Bu durumlardan biri veya hepsi birden, vahyin orijinalliğinin bozulmasına yol açmıştır. Bu bozulma da, Allah'ın peygamberlik müessesesini tekrarlamayı ve ilahi mesajı ileterek onu insanların kafalarında ve kalplerinde yeniden kurmayı neden uygun gördüğünün sebebidir.⁷⁴

Faruki'ye göre, tarihe bu ilahi müdahale, büyük bir merhametin sonucudur, süreklidir ve her zaman insanlar tarafından bilinmeyen özel bir amacı vardır.⁷⁵

⁷⁴ Faruki, a.g.m., s. 80.

⁷⁵ Faruki, a.g.m., s. 81.

2.1.3. İslam'ın Genel Olarak İnsanlığa Bakışı

Faruki, İslam'ın, tarihsel olarak veya başka yönlerden tanıyıp tanımadığı, tüm diğer dinlerle eşit olarak ilişkili olduğunu düşünür.⁷⁶

Hatta -iç yüzü ne olursa olsun- dinsizler ve ateistlerle bile yapıcı bir tavırla kendini ilişkilendirmektedir. Amacı toplumun tamamlayıcı üyeleri olarak onları iyileştirmektir.⁷⁷

Bu ilişki, İslam hümanizmini oluşturur. Bu hümanizmanın kökleri insanın var oluş nedeninde yatar. Faruki, İslam'a göre insanın yaratılış amacının Allah'ın yeryüzündeki iradesini yerine getirmek olduğunu söyler. Bunu yapabilecek tek varlık, diğerlerinden farklı olarak yaratılmış, kendisine akıl ve özgür irade verilmiş bir varlık olarak insandır.⁷⁸

İnsanın yaratılışında Tanrı ile melekler arasında bir konuşma geçer:

Rabbin meleklerle “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dediği vakit onlar “A! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahluk mu yaratacaksın? Oysa biz sana devamlı hamd, ibadet yapıp seni tenzih etmekteyiz” dediler. “Allah ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim” buyurdu.⁷⁹

Besbelli ki melekler Tanrı'nın haberci ve aracı olmaları için yarattığı varlıklardır. Yaratılış olarak Tanrı'nın onlara öğrettiğinden başkasını yapmaya yetersizdirler. Bu yüzden onlar ahlaki olarak yetersizdir.

Meleklerin daima Tanrı'nın emirlerini yapmak olan zorunlu durumu, yaratıp yeryüzünde yerleştirdiği insanın durumundan ayrılır. Kuran'dan bir diğer çarpıcı ayet şöyledir: “Biz emaneti yerlere, göklere, dağlara teklif ettik, onlar korktukları için bu yükü taşımayı reddetti. Ama insan bu yükü kabullendi.”⁸⁰

Yeryüzü, gökyüzü ve dağlar Allah'ın emrini doğal kanunun zorunluluğuyla yerine getirirler.

⁷⁶ Faruki, a.g.m., s. 84.

⁷⁷ Faruki, a.g.m., s. 84.

⁷⁸ Faruki, a.g.m., s. 84.

⁷⁹ *Bakara Suresi*, 2/30.

⁸⁰ *Ahzâb Suresi*, 33/72 .

Bu yüzden insan dışındaki tüm yaratılmış varlıklar, Allah'ın iradesinin –yani ahlak kanunu- en büyük bölümünü yerine getirmekten acizdirler. Sadece insana bu izin verilmiştir ve bu yetki, diğerlerine zıt veya alternatif olarak özgür olarak yerine getirilmesi gereken, aynı zamanda insan tarafından ve ona verilen ayrıcalıkla yerine getirilmesi mümkün olan bir yetkidir.⁸¹

Seçme hakkı ya da başka imkan olmadığında, ortaya çıkan ahlak, gerçek ahlak olmayacaktır. Örneğin, bilinçsizce veya baskı altında yapılırsa ahlaki eylemler, ahlaki olmayacak faydacı bir değere sahip olacaktır.⁸²

İnsanın halife olması, Allah'ın tüm ahlaki emirleri ve değerleri içeren emirlerini yerine getirmeye olan itaati anlamına gelir. Bu emirlerin en önemlisi de ahlaki olanlarıdır. Sadece insan yerlerin, göklerin ve dağların yüklenmekten kaçındığı bu görevi üzerine aldığı için kozmik bir öneme sahiptir. O, ilahi iradenin en önemli parçasını her yer ve zamanda yerine getirebilecek tek yaratıktır. Kuran insanın var oluş amacını açıkça ifade etmek için etkileyici bir şekilde insanlığa sorar: “Sizi boşu boşuna mı yarattığımızı sandınız?”⁸³ Sonra Kuran doğrular: “Elbette sen bunları (yarattıklarını) boşu boşuna yaratmadın!”⁸⁴ İnsan, Allah'ın ahlaki yükümlülük alanındaki emirlerini idrak yoluyla keşfedebilecek doğuştan gelen bir kapasiteye sahiptir. Bu, insanın Allah tarafından içine yerleştirilmiş olan bir özelliğidir ve yaratıcısını ve O'nun hükümlerini anlamasını sağlamaktadır.⁸⁵

İslam bu özelliği “din el-fitrat” olarak tanımlar. Herkes değerlendirmeyi ve gerçeği bulmayı sağlayacak tabiatında mevcut bir yetenekle donatılmıştır. Yani, insanlığın çok çeşitli dini farklılıklarının arkasında insan tabiatından ayrılamayan doğuştan mevcut bir din, esas bir din, tek başına doğru olan bir din yer almaktadır.⁸⁶

⁸¹ Faruki, a.g.m., s. 84.

⁸² Faruki, a.g.m., s. 84.

⁸³ *Mü'minûn Suresi*, 23/115.

⁸⁴ *A'li İmran Suresi*, 3/191.

⁸⁵ Faruki, a.g.m., s. 85.

⁸⁶ “O halde sen batıl dinlerden uzaklaşarak yüzünü ve özünü hak din olan İslam'a yönelt. Yani Allah'ın insanları yaratmasında esas kıldığı o fitrata uygun hareket et. Allah'ın bu hilkatini kimse değiştiremez. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.” *Rûm Suresi*, 30/30.

“Allah katında hak din İslam'dır. O ehli kitabın ihtilafları, kendilerine gerçeği bildiren ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki haset ve ihtiras yüzünden olmuştur.” *A'li İmran Suresi*, 3/19.

Yanlış yönlendirmeler aksini öğretmediği sürece bütün insanlar Allah'ı ilah olarak ve ahlaki kuralları da emir olarak tanıyabilecekleri bir yeteneğe sahiptirler. Bu açıdan İslam, bütün insanları “homo religious”un türleri olarak tanımlar.⁸⁷

Bu görüş peygamberliğin ve bütün tarihin bir açıklaması mahiyetindedir ki insanların adı İslam olan fitri bir din ve ahlak etrafında toplanabileceklerini belirtir. İslam başlangıç yıllarında Allah'ın dini olarak ifade ettiği din el-fitrat ile kendisini bir tutmuştur.

2.2. İslam'ın Diğer Dinlere Bakışının Tarihteki Yansımaları

Bu kısımda, Faruki'nin İslam tarihinde diğer tüm dinler ile olan ilişkileri, yani Müslüman olmayanların İslam toplumu içindeki durumları, yaşantıları hakkındaki düşüncelerinden bahsedilecektir.

İslam'ın diğer dinlerle olan karşılaşması ve birlikte yaşama tecrübesi, onun din olarak diğerlerine bakışı hakkında da bir kanaat oluşturacaktır.

İslam tarihinde Hıristiyanlar ve Yahudilerle olan ilişkiler diğer dinlere nispeten daha fazla olmuştur. Bunun sebebi İslam'ın doğduğu ve yayıldığı coğrafyada Hıristiyan ve Yahudilerin oranının fazla olmasıdır. Diğer dinlerle karşılaşma daha geç tarihlerde ve nispeten sınırlı olmuştur. Bundan dolayı, aşağıda Yahudi ve Hıristiyanlara göre diğer dinlerle olan tecrübeler daha kısıtlı olarak anlatılacaktır.

Faruki, İslam tarihinin gerçekte hicret olayı ile başladığını söyler. Bunun sebebi, bu olaydan sonra yeni bir sosyal düzenin, İslam'ın oluşturduğu bir sosyal düzenin kurulmuş olmasıdır. Oluşan bu yeni sosyal düzenin diğerlerinden farkı, geçmişte kendini kabile ve soy bağlılığına göre tanımlayan toplulukların artık kendilerini din esasına göre tanımlamaya başlamış olmalarıdır. Din birliği, İslam'ın kurduğu yeni toplumda, diğerlerinden farklı ve hakiki bir bağlılık olarak ortaya çıkmıştır. Buna “ümme” denilmektedir.⁸⁸

⁸⁷ Faruki, a.g.m., s. 85.

⁸⁸ Faruki, a.g.m., s. 85.

Faruki, İslam'ın diğer toplulukları da birer ümmet olarak gördüğünü ve kendi toplumunda varlıklarını tanıdığını, kabullendiğini ve verilebilecek her hakkı onlara verdiğini söylemektedir.⁸⁹

Hz. Peygamber'in Medine'deki yeni İslam Devleti'ne sunduğu ilk yazılı anayasa da Müslüman ümmeti bir cemaat, Yahudi ümmeti bir başka cemaat olarak kabul edilmiştir. Daha sonraları Hıristiyanların, Zerdüştlere, Hinduların ve Budistlerin ümmetleri de İslam Devleti'ne katılmıştır.⁹⁰

İslam Devleti başlı başına değişik bir tür ümmetti; neticede insanlığı kendi vatandaşları olarak içine alacak şekilde genişleyen bir dünya ümmetiydi. Dünya ümmetini oluşturan topluluklar, barış içinde bir arada yaşayacaklar, her ümmet, fertlerinin yaşayışını kendi dinlerine göre düzenleyecek, hem kendi kurumlarına ve kanunlarına, hem de bunlara işlerlik kazandıracak ve onları uygulayacak güce sahip olacaktır.⁹¹

İslam devleti bu hakları Allah'tan gelen yasayla yani Kuran'la garanti altına almıştır. Dünya ümmeti içerisinde yaşayan herkes hakikate inanmak veya inandırılmak hususunda özgürdür. "Dinde zorlama yoktur"⁹² ilahi emri, Müslümanlarla gayri Müslimlerin ilişkilerini düzenleyecektir.⁹³

Faruki, İslam'ın oluşturmuş olduğu dünya düzeninin radikal ve yeni bir politik ideal olduğunu ve ona her zaman ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. İslam toplumu bütün insanların doğuştan üye olduğu ve kendi dini tercihlerine göre dini bir ümmetin mensupları oldukları çoğulcu, evrensel bir toplumdur. Bu çoğulculuk ise politikacıların şahsi çıkarlarıyla ortadan kaldırılabilecek ya da değiştirilebilecek olan lütuflara değil, hiçbir dünyevi otoritenin değiştiremeyeceği ya da feshedemeyeceği kanunlara dayanır. Üstelik o bugün bazı yerlerde görülen türden, önemsiz meselelerde söz konusu olan bir çoğulculuk değildir. O bir hukuki çoğulculuktur, henüz batının dahi tasavvur edemediği bir fikirdir. İslam Devleti Müslüman vatandaşların hayatlarını yönlendiren ve İslami mahkemelerde tatbik edilen şeriatin yanında, kendi bağlılarının hayatlarını düzenleyen ve Musevi, Hıristiyan, Zerdüş, Hindu ve Budist mahkemelerinde

⁸⁹ Faruki, a.g.m., s. 85.

⁹⁰ Faruki, *İbrahimi Dinlerin Diyalogu*, s. 108.

⁹¹ Faruki, a.g.e., s. 108.

⁹² *Bakara Suresi*, 2/256.

⁹³ Faruki, a.g.e., s.108.

uygulanan Musevi, Hıristiyan, Zerdüşt, Hindu ve Budist yasalarına da sahiptir. Kendilerine getirilen davalar değişik inançlardan fertleri ilgilendirdiği durumlarda olduğu gibi, bu mahkemelerin yargı alanları birbirleriyle çakıştığında, -bu fertlerin ve onların oluşturduğu dünya ümmetinin yararına olmak üzere- mahkemeler verdikleri hükümleri birbirleriyle bağdaştırırlar. İslam Devleti sadece bütün olarak dünya ümmetini etkileyen savaş ve barış meselelerinde tek hüküm sahibidir.⁹⁴

Bundan dolayı İslam Devleti hem dışarıdan gelen saldırılara karşı koymaya, hem de bir ümmet ile diğeri arasındaki savaşı önlemeye hazır olan ordusuyla bir dünya devletidir. O, insanların mensup olduğu kabile bakımından değil, en değer verdiği şey, bağlı olduğu din, ideoloji ve hukuk bağlamında tanındığı bir İslam barışıdır. O barışı koruyacak güce sahip, mensuplarının dini kimliklerine saygı ve ilgi besleyen bir Birleşmiş Milletlerdir. İslami hümanizmin ifadesidir.⁹⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Faruki, İslam Devletini, diğerleriyle ilişkiler açısından mükemmel adalete sahip olarak görmektedir, bunu böyle kılan da Kuran'ın ve peygamberin getirmiş olduğu hükümlerdir. O'nu farklılığı, kendini din esasına göre tanımlamasına rağmen, diğer dinlerin mensuplarına karşı gösterdiği hassasiyet, özellikle hukuki açıdan onları kendi hukuk anlayışları konusunda özgür bırakması, ibadetlerine, mabetlerine, din anlayışlarına olan saygısıdır. Bu günümüzde dahi insanlığın ulaşamadığı büyük bir ufuktur. Konuyla ilgili ayrıntılar ve Hz. Muhammed'in bizzat uygulamaları aşağıda ilerleyen sayfalarda bahsedilecektir.

Tarihsel karşılaşma sırası dikkate alınarak, öncelikle Yahudiler, daha sonra Hıristiyanlar, son olarak da diğer dinlerle olan ilişkiler İslam tarihinden örneklendirmelerle anlatılacaktır.

2.2.1. Yahudilerle İlişkiler

İslam, Medine'de Muhacir ve Ensar'ın yanında gücünü dini otoritelerden alan yeni bir ümmet, Yahudi ümmeti oluşturdu.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde, orada Arap Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Yahudiler bulunmaktaydı. Medine'ye İslam'ın yerleşmesiyle birlikte

⁹⁴ Faruki, *a.g.e.*, s. 109.

⁹⁵ Faruki, *a.g.e.*, s. 109.

Yahudilerle yapılan anlaşmayla, Arap Evs ve Hazrec kabilelerinin eski kabile bağılıkları, yerini Musevilik bağlarına bıraktı. Artık vatandaşlıklarını şu ya da bu Arap kabilesine bir bağılık şeklinde değil de bir Yahudilik fonksiyonu olarak görüyorlardı. Hayatları Yahudi müesseseleri çerçevesinde şekillendirilmekte ve Tanrıları tarafından vahyedilmiş hükümleri olan Tevrat tarafından yönetilmekteydi. Siyasi otorite bütün olarak Yahudilere, bunun kurallarını belirleyen meşru otorite ise hahamlık müessesine bırakılmıştı.

İslam toplumunda, hem Müslüman ümmetini hem de Yahudi ümmetini içine alan üçüncü bir organizasyon, amacı devletin korunması, dış ilişkilerin düzenlenmesi ve İslam'ın evrensel misyonunun yerine getirilmesi olan “Devlet-i İslamiye” idi.

Bu oluşumun özelliklerinden anlaşılan, onun orada yaşayan herkesi içine alan ve dışarıya karşı bir birliği amaçlayan bir oluşum, hatta Müslüman ve Yahudilerden sonra üçüncü bir ümmet olduğudur.

Bu devlet, savaş veya barış için Müslümanları görevlendirebilir, Yahudileri görevlendirmezdi ama isterlerse bu görevlere gönüllü olarak katılabilirlerdi. Müslüman veya Yahudi topluluklar devlet adına tek başına karar alamaz, hiçbir yabancı güçle tek başlarına ilişki kuramazlardı. Savaş veya barış ilan etmek İslam devletine has bir görevdi.

Medine Yahudileri, bu antlaşmayı peygamber ve sahabeyle serbest iradeleriyle yapmışlardı. Yeni yapı statülerine zarar vermeksizin onları kabile üyeliğinden devletin meşru vatandaşları seviyesine çıkarmıştı.

Faruki, Tarih boyunca bütün İslam devletlerinde, İslam hukukunun geçerli olduğu her yerde Yahudilerin bu statülerini kaybetmediğini söylemektedir. Sosyal mevkilerine dokunulamaz ya da bu statüleri reddedilemezdi, çünkü bizzat peygamber onları bu konumda yerleştirmişti.⁹⁶

Yahudiler statülerini istismar edip bir ihanette buldukları takdirde dahi Müslümanlar bu statüyü dini kutsiyeti nedeniyle korumaya devam ettiler.

⁹⁶ Faruki, a.g.m., s. 86.

İslam devleti birçok Yahudi'nin yaşadığı kuzey Arabistan, Filistin, Ürdün, Suriye, İran ve Mısır'ı da içine alacak şekilde genişlediğinde, onlar da İslam devletinin meşru vatandaşları olmaya devam ettiler. Bu, takip eden yüzyıllar boyunca Müslüman-Yahudi ilişkilerini karakterize eden intibak ve işbirliğini açıklamaktadır.⁹⁷

Yukarıda bahsedilen Müslümanların Yahudileri kabile ve soy bağından alıp Yahudi kimliğinde birleştirme hadisesi, M.Ö. 586'daki Babil İstilasından beri Yahudilerin elde edemedikleri bir durumdu. O zamandan beri ilk kez bağlı buldukları devletin geçerli kanunları tarafından desteklenerek, hayatlarını meşru bir şekilde Tevrat'a dayandırabiliyorlardı. Yahudi olmayan bir devlet ilk kez gücünü haham müessesesinin emrine veriyordu. İlk kez devlet, Yahudiliğin himayesi mesuliyetini kabul ediyor, kendisini Yahudi olsun olmasın düşmanlarına karşı korumak üzere gücünü kullanmaya hazır ilan ediyordu.⁹⁸

Yüzyıllar süren Yunan, Roma ve Bizans baskı ve zulmünden sonra Yakın Doğu'nun, Kuzey Afrika'nın, İspanya ve İran'ın Yahudileri İslam devleti'ni bir kurtarıcı olarak görmekteydiler. Birçoğu, fetihlerde İslam ordularına yardımcı oldular ve İslam devleti yönetimiyle istekli bir işbirliğine giriştiler.

Bu işbirliği, Arap ve İslam kültürüne doğru bir kültür değişimi başlattı ve Yahudi sanatında, yazısında, ilminde ve tıbbında göz kamaştırıcı bir gelişime yol açtı. Bu durum Yahudilere refah ve değer kazandırdı. Bazıları vezir ve halifelere danışman oldular. Gerçekten de Musevilik ve dilleri İbranice, İslam'ın kanatları altında altın çağını yaşadı. İbranice ilk gramerini kazandı, Tevrat hukuk ilmine sahip oldu, İbrani harfleri lirik manzum yapılarını kazandılar ve İbrani felsefesi de ilk Aristocusunu buldu. Bu bilgin ve filozof, ilk olarak Arapça ifade edilen on üç maddelik önermesi ile Yahudi itikadını ve kimliğini tanımlayan Musa bin Meymun idi.⁹⁹

Musevilik, sufi düşüncesiyle Avrupa'daki Yahudilere uzlaşma ve iç barış getiren İbni Gabirol adındaki ilk mistik düşünürünü de ortaya çıkardı.

⁹⁷ Faruki, a.g.m., s. 86.

⁹⁸ Faruki, a.g.m., s. 86.

⁹⁹ Faruki, a.g.m., s. 87.

III. Abdurrahman'ın idaresi altındaki Kurtuba'da hükümdarın dışışleri ve maliye konularında baş müşaviri olan Yahudi Hasday b. Şaprut, Katolik kilisesinin bile bir araya getiremediği Hıristiyan hükümdarları arasında bir uzlaşmaya varılmasını sağladı.

Faruki'ye göre, bütün bunların mümkün olabilmesinin sebebi, Kuran'da ifadesini bulan İslami bir prensibin Tevrat'ı vahiy, Museviliği de Allah'ın dini olarak görmesidir.¹⁰⁰

2.2.2. Hıristiyanlarla İlişkiler

Faruki, aynen Yahudilerle olan ilişkilerinde olduğu gibi Hıristiyanlarla ilişkilerinde de Kuran'ın Müslümanlara birtakım esaslar belirlediğini, bu nedenle bu ilişkilerin zorunlu olarak birlikte yaşadıkları tarih boyunca değişime uğramadığının görüldüğünü söyler.¹⁰¹

Tüm politik düşmanlıklara rağmen, tarihleri boyunca Müslümanlar, İsa'ya bir peygamber, dinine de ilahi bir din olarak büyük saygı duymuşlardır.

Hıristiyanlar tarafından anlatılan Müslüman-Hıristiyan tarihi ise, batılı Hıristiyanlar tarafından iradî olarak çarpıtılmış düşmanlık, önyargı ve yanlış anlamalarla doludur.

Faruki'ye göre; İslam, Hıristiyanları da tıpkı Yahudiler gibi bir ümmet olarak kabul etmektedir. Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde İslam devleti bölgede bir güç haline gelmiş, Yemen'deki Necran Hıristiyanları da kendi konumları ile İslam devleti arasındaki duruma açıklık getirmek için ileri gelenlerinden oluşan bir heyeti Hz. Peygamber'e göndermişlerdi. Hz. Peygamber delegeleri evinde kabul edip, mescidinde ağırladı, onlara İslam'ı açıkladı ve inancına davet etti, bazıları kabul ederek hemen Müslüman ümmetin mensubu oldular, bazıları ise kabul etmeyerek Hıristiyan kalmayı ve İslam Devleti'nin Hıristiyan vatandaşları olarak yaşamayı tercih ettiler. Böylece İslam devleti'nde Müslüman ve Yahudi ümmetinin yanında bir de Hıristiyan ümmet oluşmuş oldu. Hz. Peygamber onlarla birlikte sahabeden Muaz bin Cebel'i de İslam devleti'ni temsil etmek üzere gönderdi. Bu Hıristiyanların hepsi daha sonra Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Müslüman oldular.¹⁰²

¹⁰⁰ Faruki, a.g.m., s. 87.

¹⁰¹ Faruki, a.g.m., s. 88.

¹⁰² Bu olaylar, Hicri 2-14, 624-636 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.

Faruki İslam'ın Hıristiyanlara karşı olumlu tavrını Hz. Ömer'in Kudüs patriği ile yaptığı anlaşmayı örnek vererek anlatır:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Allah'ın kulu ve müminlerin emîri Ömer tarafından İlya (Kudüs) halkına verilen emannâmedir. Emir'ül Mü'müminîn hasta olsun, sıhhatte bulunsun bütün halkın mal ve canlarının korunacağını garanti eder. Aynı zamanda ibadet yerlerine, haçlarına ve dinlerine dokunulmayacağını temin eder. Halkın kiliseleri tahrip edilemeyeceği gibi mesken haline de getirilemeyecektir. Eskiden sahip oldukları haklar aynen muhafaza edilecektir. Ne mâlik oldukları şeylere bir hâle gelecek ve ne de mezhepleri hususunda onlara bir baskı yapılacaktır. İçlerinden hiçbir kimse hiçbir şekilde zarar görmeyecektir. İlya'da hiçbir Yahudinin onlarla birlikte yaşamasına izin verilmeyecektir. İlya halkına düşen görev Medain'lilerin (İran) yaptığı gibi cizyeyi ödemek, aynı zamanda da içlerinden Bizans ordusu mensuplarını ve soyguncuları tahliye etmektir. İlya'yı bu şekilde terk edenlerin kendileri ve malları gidecekleri yere kadar teminat altındadır. Burada kalmaya karar verenlere de aynı şekilde davranılacak, haklarını ve cizyeyi İlyalılarla paylaşacaklardır. Aynı kural diğer insanlara olduğu gibi İlya sakinleri için de geçerlidir. Herkes Bizanslılarla gidebilir, İlya'da kalabilir veya kendi ülkesine dönebilir. Bunun için mahsuller hasat edilene kadar vakit verilmiştir. Allah, peygamberi, sahabîleri ve müminler bu anlaşmaya şahitlik ederler.

İmza: Ömer b. Hattab

Şahitler: Halid b. Velid, Amr b. As, Abdurrahman b. Avf ve Muaviye b. Ebû Süfyan

Yürürlüğe girdiği tarih: Hicri 15.¹⁰³

Hız. Ömer'in Kudüs patriği ile yaptığı bu anlaşmada Hıristiyanlara verilen haklar görülmüyor. Antlaşmaya göre, bütün halkın can ve malı korunacak, ibadet yerlerine, haçlarına ve dinlerine dokunulmayacak, kiliseleri tahrip edilmeyecek ve mesken haline de getirilmeyecek, eskiden sahip oldukları haklar aynen sürdürülecek, mezhepleri ve dinleri hususunda hiçbir baskıya maruz kalmayacaklardır.

Faruki'ye göre hicretten sonraki birinci yüzyılın büyük bölümünde İslam Devleti'nde yaşayan Hıristiyanlar, Hıristiyan Roma ya da Yunan Bizans hakimiyeti altında sahip olamadıkları saygı, serbestlik ve yeni bir şerefi yaşamışlardır. Hem Hıristiyan Roma hem de Yunan Bizans emperyalist ve ırkçı olan iki devletti. Yakın doğu bölgelerini kolonileştirmişler ve Romalı ya da yunan olmayan yerlilerini baskı altına almışlardı. İslam yönetimi altında ise, Hıristiyanlar yüzyıllar boyunca barış içinde yaşamış ve zenginleşmişlerdir. Bu dönem boyunca elbette adil olmayan, baskıcı sultan ve halifeler

¹⁰³ Faruki, *İslam Kültür Atlası*, s. 220.

de görülmüştür. Fakat bu Hıristiyan varlığını ortadan kaldırma amaçlı bir plan değildir. Eğer böyle bir düşünce, İslami düşüncenin bir parçası olsaydı, hiç sezdirilmeden kolaylıkla yapılabilirdi. Oysa, İslam'ın Hz. İsa'ya Allah'ın Peygamberi, kitabı İncil'e de ona indirilen vahiy olarak duyduğu saygı ve onları öylece kabul etmesi, Hıristiyan varlığını İslam devleti içinde koruyan etken olmuştur.¹⁰⁴

Aynı şey komşu Hıristiyan devlet Habeşistan için de geçerlidir. İslam'ın ilk yıllarında Mekke'nin Müslümanlara uyguladığı baskı ve işkenceler giderek arttığında ve dayanılmaz hale geldiğinde ilk çözüm olarak, Hz. Peygamber, İsa'nın takipçilerinin güzel ahlaklı, yardımsever, dost ve Allah'a ibadeti seven kimseler olduklarını düşünerek sahabelerine Habeşistan'a sığınmalarını emretmiş, Hz. Peygamberin onlara olan bu yüksek güveni de boşa çıkmamıştır. Necaşi¹⁰⁵, Müslüman muhacirlerin geri verilmesini isteyen Mekkelileri reddetmiş ve Kuran'ın İsa'nın peygamberliğini, Meryem'in günahsızlığını ve Allah'ın birliğini kabul etmesini övmüştür. Habeşistan Hz. Peygamber zamanında İslam devletiyle bir barış ve dostluk antlaşması imzalamış, bunun sonucunda da İslam devleti'nin genişleyen sınırları, hiçbir zaman Habeşistan'ı sınırları içine almamıştır.¹⁰⁶

Faruki, İslam'ın kılıç zoruyla yayıldığı iddiasına karşı, bunun gerçekten uzak ve Müslümanlarla gayr-i Müslimlerin ilişkilerine muhalif bir şey olduğunu belirtir. O'na göre, Müslümanlar için, bir başkasını Müslüman olmaya zorlamak kadar utanç verici bir şey geçmişte de olamazdı, günümüzde de olamaz. Faruki, Müslümanlığın böyle bir davranışı günah olarak kınayan ilk din olduğunu söyler¹⁰⁷ ve konuyla ilgili olarak Hindistan hükümetinin koloni günlerinde hizmetinde çalışan bir İngiliz misyoner olan, Thomas Arnold'un sözlerine yer verir:

“Hıristiyan halkın azalmasında aranılacak sebeplerden birisi de, esir suretiyle yakalanıp Müslümanların harem dairelerine getirilen Hıristiyan kadınlardan doğan çocukların, babalarının dininde yetiştirilmeleridir. Bir de, esir olarak alınan Hıristiyanlara, velîlerinin Müslüman olma karşılığında serbest bırakılacaklarını teklif etmeleri gibi çokça tezahür eden cazibelerdir. Fakat ne gayrimüslimleri düzensiz bir şekil altında Müslüman olmaya zorlamak teşebbüslerine dair, ne de Hıristiyanlığı ortadan kaldırmak için mezalim yapıldığı hakkında hiçbir şey işitilmemiştir. Eğer halifeler bu iki şık ihtidadan birisinin tatbikine izin vermiş

¹⁰⁴ Faruki, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁰⁵ Habeşistan Hükümdarı demektir.

¹⁰⁶ Faruki, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁰⁷ Faruki, *a.g.e.*, s. 221.

olsalardı; Ferdinand ve İsabella'nın İspanya'dan İslamiyet'i söküp attıkları ve XIV. Louis'nin Fransa'da Protestanlığı bir cinayet saydığı ve Yahudilerin tamamıyla İngiltere'den atıldığı kadar bir kolaylıkla da kolaylıkla da Hıristiyanlığı ülkelerinde kökünden kazıyabilirlerdi. Asya'daki doğu kilisesi, Hıristiyanlık dünyasının diğer bütün bölgeleri ile müşterek dini faaliyetten yüz çevirmiş bir halde bulunduğundan, kendisini dinsiz topluluklardan sayan Hıristiyanlık dünyasının adı geçen kısımlarına yardım için hiçbir teşebbüs de yapılamazdı. Böylece günümüze kadar doğu kiliselerinin fiilen varlıklarını sürdürmeleri, Muhammed'i takip eden yönetimlerin Hıristiyanlar karşısında müsamahalı bir idare tarzı gösterdiklerinin kuvvetli delillerindedir.”¹⁰⁸

Ayrıca Faruki, İslam tarihi'nin, inanmayan topluluklara gösterilen müsamaha açısından diğer dinlerin tarihleriyle karşılaştırıldığında kategorik olarak bir farklılık gösterdiğini söylemektedir. Müslümanların yayılmasının o günlerinden birçok şahidin kayıtları elimizdedir ve bu şahitler meseleyi kökünden halletmek için yeterli bilgi sağlamışlardır.¹⁰⁹

Mesela, Antakya'nın Yakubi patriği büyük Mihail, onikinci yüzyılın son yarısında şöyle yazmaktadır:

“...hakim oldukları memleketlerin her tarafında kiliselerimizi yağma ederek bizi merhametsizce itham eden Romalıların kötülüklerine şahit olan yüce Tanrı'nın intikamı, güney taraflarında İsmail oğullarını –Romalıların ellerinden bizi kurtarmak üzere- celbetti.”¹¹⁰

Yine Barhebraeus, İslam lehinde aynı derecede şahitlik eden başka bir yazının müellifidir. 1300 yıllarında Müslüman doğuyu ziyaret eden Floransa'lı bir Dominiken keşişi olan Ricoldus de Monte Crucis, Hıristiyanlara karşı aynı derecede bir toleransın, hatta dostluğun açık bir şahitliğini yapmaktadır.¹¹¹

Hıristiyanlar bu söylenenlere rağmen, Müslümanların bu kadar toleranslı oldukları da ortadayken niçin dindaşlarının milyonlar halinde İslam'a girdiğini ısrarla sorarlar.¹¹²

Faruki, Hıristiyanların sorduğu bu soruya karşılık olarak yine onların bir cevabını nakleder. Müslümanlara yöneltilecek misyon hakkında 7 ekim 1887'de

¹⁰⁸ T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1971, s.130.

¹⁰⁹ Faruki, *a.g.e.*, s. 221.

¹¹⁰ T. W. Arnold, *a.g.e.*, s. 96.

¹¹¹ Gregori Barhebraeus, *Chronicon Ecclesiasticum*, basım J.B. Abbeloos ve T.J. Lamy (Louvain, 1872-1877) s.474'den nakl. Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 221.

¹¹² Çünkü, mühtediler arasında Araplar çok küçük bir grubu oluşturmaktaydı, geri kalanı Helenler, İranlılar, Mısırlılar, Krenaikalılar, Berberiler, Kıbrıslılar ve Kafkasyalıları. Faruki, *a.g.e.*, s. 221.

Wolverhampton’da (İngiltere) toplanan kiliseler kongresi’ne sunduğu tebliğinde, Hıristiyan misyoner liderlerinden Anglikan kilisesine mensup, Canon Taylor, şöyle anlatmaktadır:

“Museviliğin ıslah edilmiş bu şeklinin Afrika ve Asya’ya neden bu kadar süratli yayıldığını anlamak kolaydır. Suriyeli ve Afrikalı alimler Hıristiyanlık dini yerine, anlaşılması zor ve tabiat üstü bir takım kaideler koydular. Ve zamanlarının çok bozuk olan ahlakı ile bir mücadele çaresi olarak bekar kalmayı ileri sürdüler. Mukaddes olmanın yolu, dünyadan el etek çekmekti. Manastırlarda vakit geçirmenin en mümeyyiz vasfı ise pislik içinde yüzmekti. Halk ise adeta bir alay şehid’e, azizlere, meleklerle tapan müşrikler gibi idi. Bunların yüksek tabakaları bozuk ahlaklı ve hilekar, orta hallileri vergiler altında ezilmiş bir halde bulunuyordu. Esirler ise o andaki durumları ve istikballeri için bir kurtulma ümidinden mahrum idiler. Allah tarafından gönderilmiş bir temizleme vasıtası gibi İslamiyet geldi ve o batıl itikatları süpürüp attı. Bu durum, o sonu gelmeyen boş ilahiyat tartışmalarına karşı bir ayaklanmadan ibaretti. Bekarlığı, müttakiliğin bir tacı gibi yüksekte tutmaya karşı, mertçe bir protesto idi. İslamiyet dine esas olan akideyi yani Allah’ın birliğini ve azametini ortaya koydu. Adil ve rahim olan Allah’ın iradesine teslim olmayı, nefsin mesuliyetini, kıyamet ve hesap günü ile dalalette kalmanın şiddetle cezalandırılacağını bildirdi. Namaz kılmak, oruç tutmak, sadaka vermek ve hayır işlemek gibi vazifeler tayin etti. Gerçek ve içten olmayan yapmacık faziletleri din adına yapılan hile ve hafiflikleri, çeşitli yollara tevیل edilebilen ahlaki duyguları ve akaid üzerine tartışma yapanların birbirini tutmayan sözlerini bir tarafa attı. Esirlere hürriyet ümidi, insanlığa kardeşlik duyguları aşıladı ve insan tabiatının esas hakikatlerini tasdik etmiş oldu.¹¹³

Bütün bunlar, İslam devleti’nin içinde yaşayan Hıristiyan topluma karşı tavrını, onları bir topluluk olarak tanıdığını, dinlerine karşı saygılı olduğunu, onları yok etmek veya yurttan çıkarmak gibi bir faaliyet içerisine girişmediğini göstermektedir.

İslam devleti’nde Hıristiyanlar uzun yüzyıllar refah ve güven içerisinde yaşamışlardır. Bazı tarihi şartlar ve durumlar gereği veya yöneticilerden kaynaklanan yanlışlıklar veya hatalar olduysa da, genel olarak İslam Devleti’ndeki Hıristiyan varlığının durumu anlatıldığı gibi olmuştur.

2.2.3. Ehli Kitap Olmayanlarla İlişkiler

İslam’ın Zerdüşt Dini ile karşılaşması, coğrafi etkenlerden dolayı Hinduizm ve Budizm’le karşılaşmasından çok öncedir.

Arabistan’da Zerdüşt Dini’ne mensup çok az sayıda kişi vardı. Bunların en önemlilerinden birisi hicretten önce Müslüman olan Hz. Peygamberin meşhur sahabelerinden Selman-ı Farisi’dir. Zerdüştülerin çoğunluğu, İran ile Bizans arasındaki

¹¹³ T. W. Arnold, *a.g.e.*, s. 119.

sınır bölgesinde ve Dicle ve Fırat'ın birleştiği alt bölgede Arabistan ve İran'ın bir araya geldikleri Şatt'ül Arap'ta yaşıyorlardı.¹¹⁴

Faruki, bazı rivayetlere göre Arabistan'ın kabile ve bölgelerinin İslam devleti'ne bağlılıklarını bildirmek için Medine'ye elçiler gönderdikleri “heyetler yılı”nda (8-9, 630-631), Hz. Peygamber'in kendisinin İslam devleti içindeki Zerdüştlere ayrı bir ümmet olarak kabul ettiğini söyler. Bundan kısa bir süre sonra da İslam Devleti İran'ı fethetmiş ve oradaki milyonları vatandaşlığına almıştır. Müslüman olmayı seçenler Müslüman ümmete katılmış, Zerdüşti olarak kalmayı seçen diğerleri ise anayasa tarafından Yahudilere verilen ayrıcalıklara ve görevlere tabi olmuşlardır.¹¹⁵

Yahudilere verilen bu imtiyazlar, anayasanın yürürlüğe girmesinden sekiz yıl sonra zaten Hıristiyanlar için Hz. Peygamber tarafından genişletilmişti. Faruki, yukarıda bahsedilen rivayet doğru değilse bile, yani Zerdüştiler için yapılan kuralların genişletilmesi bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmadıysa bile, İran'ın fethinden hemen sonra sahabeleri tarafından gerekli değişikliğin yapıldığını belirtir.¹¹⁶

Müslümanların Hinduizm ve Budizm'le karşılaşması Muhammed b. Kasım tarafından Hindistan'ın fethinden¹¹⁷ sonra olmuştur. Her iki dinin mensupları da Müslümanlar tarafından fethedilerek İslam Devleti'ne bağlanan Sind ve Pencap'ta bulunuyordu.

Faruki, Muhammed b. Kasım'ın burayı fethedince Şam'daki halifeye, inançları İslam'a en uzak noktadaymış ve puta tapıyorlarmış gibi görünen ve kurucuları Müslümanlar tarafından hiç duyulmamış olan Hindulara ve Budistlere nasıl davranması gerektiğini sorduğunu, Halife'nin de, bir ulema meclisinin toplanmasını ve yöneticinin gönderdiği rapora dayanılarak bir karar verilmesini istediğini söyler.¹¹⁸

Putperest gibi görünen, Hz. Muhammed'in hakkında bir uygulaması bulunmayan ve Kuranda da hakkında bilgi olmayan bu iki dinle ilgili olarak verilen karar, diğerlerine verilen karardan farksızdır. Hindular ve Budistler İslam Devleti'yle savaşmadıkları, cizyeyi veya vergiyi ödedikleri sürece tanrılarına ibadet etmekte diledikleri gibi

¹¹⁴ Faruki, a.g.m., s. 89.

¹¹⁵ Faruki, a.g.m., s. 89.

¹¹⁶ Hicri 14, Miladi 636.

¹¹⁷ Hicri 91, Miladi 711.

¹¹⁸ Faruki, a.g.m., s. 90.

serbesttir, ibadethanelerini koruyabilir ve hayatlarını inançlarının gereklerine göre sürdürebilirler. Böylece, Yahudilerin ve Hıristiyanların sahip oldukları aynı statü onlara da tanınmıştır.¹¹⁹

İslam'ın ve İslam Devleti'nin diğer dinlerle ve onların mensuplarıyla ilişkilerini düzenleyen kurallar ya Hz. Peygamber hayattayken ya da onun vefatından hemen sonra bu dinlerle ilişkiye girildikçe düzenlenmişti. Zaman içinde şeriat ortaya çıktığında Müslümanların ve Müslüman olmayan vatandaşların statüleri, hakları ve yükümlülükleri bu kuralların içinde bulunuyordu. Birçok yerde ya 1400 yıl ya da İslam'ın oraya daha geç ulaşması veya sömürge yönetimlerince empoze edilen batı kanunları nedeniyle daha az bir süre boyunca, şeriat Müslümanlarla gayri Müslimler arasındaki ilişkileri yönlendirdi. Bu da, Müslüman olmayanların kendilerini idame edebilecekleri, böylelikle Müslüman dünyasında devamlı bir varlık elde edebilecekleri ve kendi inançları tarafından tanımlanan bir mutluluk kazanabilecekleri geçici bir anlaşma ortaya çıkardı. İslam Devleti'nin atmosferi dine karşı hürmetle ve şerefle, takva ve faziletle doluydu. Dini iddiaların doğruluğuyla ilgili şüpheciliğin ve kinizmin¹²⁰ doğurduğu son zamanların toleransı ve dini değerlere aldırılmazlık ise bunun tam tersidir. İslam şeriatı aksi halde millet (dini topluluklar) sistemi ya da zimmi (koruyucusu Allah olan barış sistemi) sistemi olarak bilinir.¹²¹

Müslüman dünyasında kötü idarecilerin var olduğu reddedilemez, ve bunların bulunduğu yerlerde gayri Müslimlerin yanı sıra Müslümanlar da eziyet çekmişlerdir. Bununla birlikte, İslam tarihinin hiçbir yerinde inançlarına bağlılıklarından dolayı hiçbir gayri Müslim herhangi bir takibata ya da zulme maruz kalmamıştır. Onları koruyan hukuk sistemi, Müslümanlara Allah'tan gelen ve O'nun koruması altındaki bir yasa olarak kabul edilir. Hz. Peygamber de bu konuda uyarmıştır: “Kim bir zimmi'ye¹²² baskı ve zulüm uygularsa, hesap gününde iki elim yakasında olacaktır.”¹²³

Faruki'ye göre, İslam'da başka hiçbir din ya da sistem dini azınlıkları hiçbir zaman daha iyi bir bakışla değerlendirip onları her iki tarafa da en az zarar verecek şekilde

¹¹⁹ Faruki, a.g.m., s. 90.

¹²⁰ Mutluluğa ancak erdemle ulaşılabileceğini ve bu erdem de ancak dünyevi hazları yadsımakla mümkün olduğunu savunan öğretisi.

¹²¹ Faruki, a.g.m., s. 90.

¹²² İslam devletinin himayesinde olan gayri müslim.

¹²³ Faruki, a.g.m., s. 91.

çoğunluğun akışına uydurmamış ya da onlara İslam'ın yaptığı gibi adalet ve güzellikle davranmamıştır. Zaten bunu hiçbiri başaramazdı. İslam, başka hiçbir dinin veya sosyal sistemin çözemediği bir alanda başarıya ulaşmış, eşsiz tatbikatını göstermiştir. Çünkü ilahi öğretisi Allah'ın hak ve tek olduğunu, her insanın İslam fitratı üzerine doğduğunu söyler. Bu da bütün dinlerin, Hanif geleneğinin, Sabii'liğin, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın temel esasıdır.¹²⁴

İslam Devleti, milli bir devlet olmaktan öte, içinde ister bir milletten ya da birçok milletlerden olsun birçok dini topluluğun barış içinde yaşadığı bir dünya düzenidir. Her dini grubun meşruiyetini kabul eden evrensel bir "pax islamica"dır ve her birine kendi hayatını kendi dini esaslarına göre düzenleme hakkı verir. Bu anlayış, Milletler cemiyetinden ve Birleşmiş Milletler'den üstündür. Çünkü üyelik prensibi olarak milli egemenlik prensibi yerine dini kimlik prensibini göz önüne almıştır. Anayasası herkes için geçerli olan ilahi hükümlerdir ve ona ister Müslüman olsun ister olmasın herhangi biri tarafından bir Müslüman mahkemesinde müracaat edilebilir.¹²⁵

Yukarıdaki ifadelerinden anlaşılıyor ki Faruki'ye göre insanların din kimliğinde birleşmesi milli kimlikte birleşmelerinden daha yapıcı, değerli ve önemlidir. Çünkü din insanların etnik özelliklerinin üstünde daha üst bir kimliktir ve onları birleştirici özelliğe sahiptir. İslam devleti de dini, bir kimlik olarak belirleyerek uzun yıllar birçok farklı milletten insanı bir arada tutmayı ve onlarla bir arada yaşamayı başarmıştır.

Ayrıca İslam devleti din kimliğindeki farklılıkları hukuki anlamda da göz önünde bulundurarak, her dinin yasasının kendi vatandaşları açısından meşruiyetini tanımıştır.

İslam'ın birçok farklı dinle olan bu tecrübesinin dünya global ilişkilerine, dinler arası ilişkilere katkısı büyüktür. Günümüz dünyasının İslam'ın bu anlayışına ihtiyacı vardır.

¹²⁴ Faruki, a.g.m., s. 91.

¹²⁵ Faruki, a.g.m., s. 91.

BÖLÜM 3: İSMAİL RACİ EL-FARUKİ’NİN DİYALOG ANLAYIŞI

Müslüman-Hıristiyan Diyalogu

Tarihte hem Hıristiyanların kendi aralarında hem de Müslümanlarla diğer dinlerin bağluları arasında diyalog faaliyetlerine rastlanmaktadır. Fakat bu diyalog yakın dönemde olduğu gibi, II. Vatikan Konsili’nden sonra gündeme gelen resmi bir diyalog şeklinde olmayıp kendiliğinden gerçekleşen bir diyalogdur.¹²⁶

Müslüman-Hıristiyan diyalogu Roma Katolik Kilisesinin resmi olarak ortaya attığı teolojik bir kavramdır.

Katolik kilisesi, yirminci yüzyılın başlarından itibaren dünyada meydana gelen siyasi ve ekonomik değişmeler karşısında kiliseler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve bazı alanlarda işbirliği yapabilmek için II. Vatikan konsilini toplamış ve burada çeşitli kararlar almıştır. Alınan kararlardan biri de Müslümanlarla olan düşmanlıkların giderilmesi için gayret sarf edilmesi gerekliliğidir. Hıristiyan dünyasının haçlı seferleriyle başlattığı ve misyonerlik faaliyetleriyle devam ettirdiği soğukluk ve düşmanlık bu konsilde giderilmeye çalışılmıştır.¹²⁷

Burada gerek Müslümanlarla gerekse Hıristiyan olmayan diğer kişilerle ilişkilerin hangi boyutta olması gerektiğine dair önemli kararlar alınmış, diyalog konusu o zamandan bu yana dünyanın önemli bir gündemi haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da, Katolik kilisesinin öncülüğünde hem Müslümanlarla hem de diğer inanç mensuplarıyla diyalogu öngören çeşitli toplantılar düzenlenmiştir

Bu konsilin toplanmasındaki en önemli sebep, Hıristiyan dünyasının bölünmüşlüğü sebebiyle kilise’nin kendi görevlerini yapmada yaşadığı sıkıntılar olsa da, asıl amaç, modern dünyada kilise’nin misyonunun istenilen seviyede gerçekleştirilebilmesi için başlatılmış olan bir açılım olarak tespit edilebilir.

Dolayısıyla II. Vatikan konsili, Katolik Kilisesi’nin, klasik misyon anlayışını terk ederek diğer Hıristiyan mezheplerle hatta diğer din mensuplarıyla diyalog suretiyle

¹²⁶ Tümer, Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 426.

¹²⁷ Tümer, Küçük, *a.g.e.*, s. 427.

iletişim kurma talebini, misyonu bu iletişim zemini üzerinden gerçekleştirme öngörüsünü ve bunun teolojik temellini ifade ettiği bir konsildir.

Toplumlar arası barışın tesisi, açlık, fakirlik, şiddet, anarşi ve kaos gibi insanlığın geleceğini tehdit eden sorunlara karşı evrensel işbirliği gibi görünen diyalogun esas amacı yukarıda da ifade edildiği gibi kilisenin Hıristiyan misyonunun dünyaya tanıtılması ve kabul ettirilmesiydi. Fakat diyalog süreci, sanılanın aksine diğer toplumların kendi dinlerini Hıristiyanlara anlatmanın ortamını da oluşturmuştur. Böylece Hıristiyanlıkla birlikte diğer dinlerin sesleri de dünyada daha fazla duyulmaya başlanmıştır.

İslam Dini açısından bakıldığında Diyalog, bazı Müslümanlar tarafından tehlikeli, bazıları tarafından şüpheli, diğer bir grup Müslüman tarafından ise gerekli bulunmuştur.

Tehlikeli ve şüpheli bulunmasının bir sebebi, kilisenin kendini tek kurtuluş aracı sayan tekelci iddiasından vazgeçmeyeceğine dair olan inanışlar ve Müslüman ülkelerde Hıristiyan misyonierlerin yaptıkları çalışmalar ve kolonyalist faaliyetlerdir. Diğer bir sebep ise, Kuran'daki bazı ifadelerin bazı Müslümanlar tarafından diyalogun olmayacağına dair kanaati güçlendirecek biçimde yorumlanmasıdır.

Fakat yeni eğilimler bakımından son zamanlarda diyalogun artık zorunlu hale geldiği daha büyük bir kesim tarafından kabul edilmekte ve Kuran'ın ve sünnetin de bunu destekleyici muhtevaya sahip olduğu belirtilmektedir.

Zaten bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler, uluslar arası ulaşımda yaşanan kolaylıklar sayesinde farklı topluluklardan insanların birbirleriyle kolayca dost ve arkadaşlık kurabilme imkanı bulabilmesi ve bu sayede farklı dinlerin bizzat yaşantı ve tecrübe yoluyla görülebilir olmasıyla diyalog mecburen gündeme gelmektedir ve bu durumu yaşayan insanlar tarafından kendi dininden ya da diğer dinlerden cevap aranması gereken bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Dünyada diyalog konusunun kavramsal düzeyde tartışılmaya başlanması, papa 23. John'un 1962-1965 yıllarında II. Vatikan konsilini toplamasıyla başlar. Bu konsil başlangıçta Hıristiyan mezhepleri arasındaki diyalogu ve Hıristiyan-Yahudi

diyaloğunu içerse de, sonraları genişlemiş ve Müslümanları, diğer dinleri, hatta laikleri de içine alır hale gelmiştir.

Faruki, Yahudi-Hıristiyan diyalogu hakkında, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana büyük ilerlemeler kazandığını, kendisi için halihazırda bir gelenek ve zengin bir literatür oluşturmuş durumda olduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Müslüman-Hıristiyan diyalogunun ise, bugün dahi emekleme devresinde ve pek ümitvar olmayan bir hayatta kalma mücadelesi vermekte olduğunu söylemektedir.¹²⁸

Müslüman-Hıristiyan diyalogunun bu durumda bulunmasının sebebi olarak da, bu diyalogun her iki tarafın da gönülsüz iştirak ettiği bir araya gelme ve esas itibariyle kendisini misyonerlik ve sömürgecilik faaliyetlerinden dolayı suçlu hisseden Hıristiyanlar tarafından başlatılmasını gösterir.¹²⁹

Faruki'ye göre diyalogun tam manasıyla gerçekleşebilmesi için her iki tarafın da ev sahibi olması gerekir. Bir tarafın ev sahibi bir tarafın misafir olarak bulunduğu bir ortamda diyalog gerçekleşemeyecektir. Her grup kendi düşüncesini ifade konusunda kendisini tamamen özgür hissetmeli; taraflardan birinin örgüt veya hükümetine bağlılığının getirdiği sıkıntı ve karşı tarafa minnet borcunun getirdiği sıkıntıdan kurtulmuş olunmalıdır. Üstelik Hıristiyanların diyalog davetlerine katılanların ne Müslümanlar tarafından seçildiğini ne de kendilerini atadıklarını söyler, onlar kilise yetkililerince seçilmişlerdir. Hıristiyan-Müslüman diyalogu bu şartların bulunmayışı sebebiyle başarısızlığa uğramıştır. Müslüman-Yahudi diyalogunun ise ne geçmiş bir örneği, ne de kurumsal bir gündeminin ortaya çıkmasını sağlayacak herhangi bir şey bulunmamaktadır. İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bunun Yahudi ve İslam dünyaları arasındaki yol açtığı sürekli düşmanlık da böyle bir diyalogun oluşmasına imkan vermemiştir.¹³⁰

Bu bölümde ele alınacak konu, Faruki'nin diyalog konusundaki düşünceleri olacaktır. Öncelikle diyalog konusunda neleri problem gördüğü, ardından diyalog için izlenmesini zorunlu gördüğü kuralları, son olarak da özellikle hangi konularda diyaloga girilmesinin faydalı olacağına dair fikirlerinden bahsedilecektir.

¹²⁸ Faruki, *a.g.e.*, *önsöz*, s. 11.

¹²⁹ Faruki, *a.g.e.*, *önsöz*, s. 11.

¹³⁰ Faruki, *a.g.e.*, *önsöz*, s.10-12.

3.1. Diyalog Konusundaki Problemlerin Ortaya Konulması

Faruki'ye göre diyalogun başarılı bir biçimde gerçekleşebilmesi için Müslümanlar Hıristiyanlık dinini, Hıristiyan dünyasından ayırmayı öğrenmek zorundadır. Her olayın kötü adamı kilise olsa bile, Müslümanlar Hıristiyanlığın kilise olmadığını hatırlamalıdır. Kilise ne kadar hata yaparsa yapsın, Hıristiyanlık hiçbir şartta suçlanamayacak olan Allah'ın dinidir.¹³¹ Hıristiyanlar doğruyu, yanlışı, iyiyi kötüyü yapabilecek olan birer insandırlar fakat Hıristiyanlık daima masumdur, hata yapmaz.¹³²

Faruki, Müslümanlar açısından diyalogun iki temel düşmanının kolonyalizm ve misyon sorunu olduğunu söyler.¹³³

Kolonyalizm, sömürdüğü topraklardaki her insanın kişisel bütünlüğüne saldırmıştır. Kolonyalist uygulamalarının sonucu Hıristiyan dünyası, Müslümanların düşüncelerini ifade etme, benzerleriyle birleşme, kendilerinin ve çocuklarının eğitimini de içeren her alanda hareket etme özgürlüğünü ellerinden gizlice almışlardır. Birçok olayda, insanları topraklarından ve evinden bedenen uzaklaştırmış ve evinde yerleştirmek için yabancıları getirmişlerdir.¹³⁴

Kuzey Afrika böyle kolonyal yerleştirmelerin artıklarıyla karıştırılmıştır. Yine Milenyumun meşhur örneği Filistin'dir. Burada da insanların kişiliği çiğnenmiştir ve bugün de bu haksızlık devam etmektedir. Haksızlığı şikayet etme hakkı ve Filistin'in başına gelen tecavüz bile reddedilmiştir. Hıristiyanlık doğal olarak bütün bunlara karşı çıkar. Bir Hıristiyan papazı onu kutsasa veya bu cüreti cesaretlendirse bile aslında Hıristiyanların böylesi suçları işlemesi dinlerine uygun değildir.¹³⁵

Faruki'nin Müslüman Hıristiyan diyalogu için problem gördüğü ikinci durum, Hıristiyan misyonerliği sorunudur.

¹³¹ Bu görüşler –daha önce de belirttiğimiz gibi- tartışmaya açıktır. Faruki'nin burada Hıristiyanlıktan kastının günümüz Hıristiyanlık anlayışı olmadığını düşünülmesi uygun olacaktır. Kuran'da Hz. İsa'ya gönderilen vahyin kabullenilmesi ve tasdikiyle bu ifadelerin söylendiği tahmin edilmektedir. Aksi takdirde, Pavlus'un görüşlerinde temellenen ve Hz. İsa'nın başlangıçtaki öğretilerinden tamamıyla uzaklaşmış günümüz Hıristiyanlığının Allah'ın dini olduğunun kabul edilmesi İslam düşüncesi açısından mümkün olmayacaktır.

¹³² Faruki, *Common Bases Between The Two Religions*, s. 220.

¹³³ Faruki, a.g.m., s. 220.

¹³⁴ Faruki, a.g.m., s. 220.

¹³⁵ Faruki, a.g.m., s. 221.

Faruki, misyonda ahlaki ve dini emirler bulunduğunu, çünkü misyonun, bir insan tarafından diğer insanlara en yüksek akıldan, dini gerçekten ve misyoner tarafından kendine mal edilenden yararlanması için izin vermesini içeren bir çaba olduğunu ironik bir şekilde ifade eder.¹³⁶ Misyonerin yaptığı gibi, karşısındakiyle ders verir tarzda iletişime geçme, diğerine karşı kendini üstün görme duygusunu ve diğerini küçümsemeyi barındırdığı için diyalog için uygun bir tavır değildir.

Faruki'ye göre misyonerin insanlığa öğretmeye çalıştığı şey gerçek Hıristiyanlık yani İsa'nın Hıristiyanlığı değil, Hıristiyanlığın batılı tarzda anlaşılma şeklidir. Bunun üzerine bir de misyonerlerin İsa'nın dininin batılı şeklini Müslümanlara vaaz etmesi iki kat saçmalaktır. Ayrıca, batı, her ne kadar misyonerden gelse ve çabalarında onu desteklediyse de son on yıldır Hıristiyanlığı misyonerin anladığı şekilde anlamayı bırakmıştır. Gerçekte misyonerin kendisi için de Hıristiyanlığı anlama şekli, batı düşünce ve kültüründeki yaygın sekülerizm, materyalizm ve septik emprisizmin aşındırdıklarının altından düşen kalıntılar ve zihninin küçük bir parçası tarafından belirlenmiştir.¹³⁷

Faruki, Hıristiyanlığın bu şeklini Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'daki Müslümanlara vaaz eden misyonerlerin gerçekte birkaç anlamda Hıristiyan olduklarını söyler.

Birinci olarak, İsa'nın yeniden görünmesi için Sami dinlerini içselleştirme (interiorization) ve manevileştirme (spiritualization) yoluyla hazırlayanlar olmaları anlamında Hıristiyanlardır. Bu onların bilincidir ve İsa'nın görünmesi için tarihi durum ve insani bir öz olarak Tanrı'ya hizmet ettikleri ruhudur. Doğal olarak onlar kendi gerçeklerinin bir kristalleşmesi olarak İsa'ya inanma ve İsa'yı tanımada ilktirler.

İkincisi, onlar –Bizans hakimiyetine girdikten sonra- Hıristiyanlık hakkındaki bu anlayışlarına yakınlaşmaya başladıklarında ve aslında batılı Hıristiyan kiliselerine resmi olarak katılıp katılmaksızın onun bütün doktrinal elementlerini benimsediklerinde Hıristiyanlığın batılı şeklinin ikinci anlamında Hıristiyan oldular. Bu anlayışla bir süre yaşadıkları sonra İslam'la tanıştılar ve kabul ettiler. Fakat onlar, Müslüman olduklarında bile, İslamlaşmanın kaçınılmaz şartı olarak (*conditio sine qua non*) İsa etiğini gerçekleştirerek ve kendi özel hayatlarında İsa ahlakının yerini fark

¹³⁶ Faruki, a.g.m., s. 222.

¹³⁷ Faruki, Islam and Christianity: Diatribe or Dialogue, s. 244.

ederek bir anlamda Hıristiyan kaldılar. Yani her ne kadar Müslüman olsalar da İslamlaşmada İsa ahlakini kaçınılmaz bir şart olarak gördüler, bir tezatlık olmadığından aksine İsa ahlaki ile İslam arasında çok benzerlikler olduğundan bu ahlakı yaşamaya devam ettiler. Bu anlamda da bir nevi Hıristiyan olmaya devam ettiler. Faruki, bugün komik olan şeyin Müslümanlığın İsa ile olan bu uzun süreli tecrübesinin fark edilememiş olması olduğunu söylemektedir.¹³⁸

Faruki, misyonerin kolonyal ilişkilerinden de bahseder. Misyonerin kendini çoğu zaman kolonyal rol oynayan hükümetle, tüccarla, göçmenle, orduyla, doktorla, eğitimle birleştirdiğini söyler.

Son yirmi yıldır, Müslüman ülkeler bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, misyoner kendine uzman geliştirme rolü kurmuştur. Bu uzmanlık Kümes hayvanları yetiştirme, nörolojik cerrahlık, endüstriyel yöneticilik gibi çok çeşitli alanlara yayılmıştır. Bu sayede henüz az gelişmiş ülkeler olarak Müslümanların acil ihtiyacı, duygusuzca, İncili öğretmek veya Hıristiyanlığı yaymak için Tanrı'nın gönderdiği fırsatlar olarak görülüp değerlendirilmiştir. Diğer yandan böyle bir uzman misyoner çoğu kez batılı hükümetlerin aracılığının yardımıyla desteklenmektedir ve taktiklerinin ve amaçlarının açık bir şekilde kurallarına uydurulması hükümettekilerle birlikte güvenli bir şekilde önceden tasarlanmaktadır. Yani misyoner bu yaptıklarını tek başına değil bizzat batılı devletlerin eliyle, yardımıyla ve birlikte verdikleri kararlarla sürdürmüştür.¹³⁹

Bütün bunlara rağmen Faruki yine de diyalogun hem Hıristiyanlık hem de İslam açısından zorunlu olduğunu söylemektedir. Çünkü dünya küçülmüş ve yaşamlarımız birbirine bağımlı hale gelmiştir. Sadece hayatta kalmamız değil, refahımız ve mutluluğumuz da işbirliğimize bağlıdır. Diplomatik nezaket veya politik ilgilerin geçici birleşmesi yeterli olmayacaktır. Amaçlarda, nihai hedeflerde ve standartlarda uzlaşma olmadan, müşterek saygı gösterme ve değer verme olmadan hakiki ve etkili bir işbirliği için ilerleme kaydedilemeyecektir. Bunun için de işbirliğinin inançlarda ve dinde ortak bir payda üzerine sıkı bir şekilde dayanması gerekmektedir.

Bununla birlikte, herkes kendi gerçeğini diğerlerine kabul ettirmek ister ve kimse, gerçeğini muhtemel gerçeklerden herhangi biri olarak görmek istemez. Çünkü herkes

¹³⁸ Faruki, a.g.m., s. 245.

¹³⁹ Faruki, a.g.m., s. 245.

için kendi gerçeği tek ve ‘gerçek’ tir. Ne Hıristiyanlık ne de İslam kendi gerçekliğinden diğeri adına vazgeçmek istemez.¹⁴⁰

Faruki, bunun din konusunda zaten olması gereken bir şey olduğunu söyler ve bunu “dışlayıcılık” olarak adlandırır. Bilim ihtimaller üzerinde çalışır fakat din için böyle bir şey söz konusu değildir, din kesinliklerle çalışır ve bu dışlayıcı iddia haklıdır.¹⁴¹

Faruki, dindar insanın diğelerinin kanaatlerine olan ilgisini ifade etmek adına “diyalog” kelimesini önerir ve “misyon” kelimesinin sözlüklerden çıkarılmasını ister.

O’na göre diyalog; insan bilincinin septik olmayan bir boyutu, kinik olmayan etik anlamda bir kategoridir.

Diyalog İslam ve Hıristiyanlığın kendilerinin ötesine uzandığı, başkalarını düşünen kollarıdır. Diyalog en geniş ve en soylu bir eğitimidir.

Diyalog, diğere iddiaları bilinir hale getirmek, birbirine benzetmek, onlarla farklı yönleri görmek, gerçekse kabul etmek, yetersizse iyileştirmek, yanlışsa reddetmek ve bu sayede gerçeğin emirlerini yerine getirmektir.

Diyalog, insanların fikir bağlantıları arasındaki tüm sınırların kalkmasıdır. Diyalog, alıştığımızın ötesindeki gerçeklerin figürizasyonları ve onların doğasındaki gerçeklerin farkına varma hususunda bilincimizi disipline eder.

Diyalogun amacı, benim, senin veya onun dinine, kültürüne, adetine veya politik rejimine değil, gerçeğe dönüştürmedir. Bu dönüştürme mantıklı olduğu kadar zorunludur da.¹⁴²

3.2. Diyalogun Metodolojisi

Faruki’ye göre diyalogun onaylanması ve istenmesi zorunludur. Onun taraflar üzerinde meydana getireceği nihai etki ‘gerçeğin inşa edilmesi’ olmalıdır. Diyalog ciddi, özgür, samimi ve bilinçli bir şekilde tüm insanlar tarafından kabul edilmelidir.¹⁴³

¹⁴⁰ Faruki, a.g.m., s. 246.

¹⁴¹ Faruki, a.g.m., s. 247.

¹⁴² Faruki, a.g.m., s. 248-249.

¹⁴³ Faruki, a.g.m., s. 250.

Diyaloğun istenen hedefine ulaşabilmesi, beyin yıkama, ruhların satın alınması ve propaganda şeklide yozlaştırılmaya karşı korunarak gerçekleşebilmesi için Faruki temel bazı kurallar önerir.¹⁴⁴

Bunlar altı madde halinde toplanabilir:

1- Hangi türden olursa olsun hiçbir türden iletişim, ders verir gibi yetkili bir tavırla yapılamamalı ve eleştiri hariç hiçbir insan susturucu bir otoriteyle konuşmamalıdır. Kimse Tanrı adına, din adına kendini otorite kabul edemez.

Faruki'ye göre Tanrı bile insanla sadece bebekliğinde susturucu bir otoriteyle konuşmuştur. Burada kastedilen bütün akıl sahibi olmayan varlıklar gibi bebeklerin de Tanrı'nın koymuş olduğu yasalara göre hareket ettikleridir, ama bu yasanın ne olduğunu niçin olduğunu, kimin koyduğunu bilmezler, bilemezler. Olgun insana gelince Allah onlara vahiyle konuşur, kitap gönderir, kendini anlatır, kainatı, yasaları vs. anlatır, insandan istediği şeyleri anlatır, tartışır, açıklar ve haklı çıkarır, insanın bu emirlerin istenme sebeplerini araştırması, sorması, O'nu incitmez. Zaten İlahi vahiy, insanı itaat etmeye yöneltici bir özelliğe sahiptir, otorite yanlısı değildir. İnsanın ikna olarak samimi bir şekilde bu emirleri yerine getirmesi beklenir. Allah insana özgür irade vermiştir bunun anlamı ahlaki özgürlüktür, dilerse vahyi kabul eder, dilerse etmez. Allah körü körüne bir teslimiyet yerine emrinin rasyonel değerini bilip kabul eden akıl sahibi bir varlığı tercih eder. Ahlaki özgürlüğünün farkında olan insan da gizli, irrasyonel olan bir şeye nedensiz olarak inanmayacaktır.¹⁴⁵

Bundan dolayı, samimi bir diyalog için diğeriyle ortak bir noktaya varmaya çalışılırken ikna metodu kullanılmalı, kendi inancının görüşleri zorla kabul ettirilmeye çalışılmamalıdır.

2- Hiçbir iletişim, iç tutarlılığın kanunlarını ihlal etmemelidir. Paradoks kaçınılmazdır, her zaman var olacaktır. Paradoks sonuç olmadığı zaman ve tezle antitezi birleştiren unsur verildiği zaman akla uygundur, bir sakınca yoktur. Üstelik karşılıklı konuşma sayesinde anlaşılmasız bilmece çözömlenecektir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Faruki, *Islam and Christianity: Diatribe or Dialogue*, s. 250.

¹⁴⁵ Faruki, a.g.m., s. 250.

¹⁴⁶ Faruki, a.g.m., s. 250.

Her din kendi içersinde bir bütün olarak kabul edilmeli, bir dinin herhangi bir parçası anlaşılmaya çalışılırken bütünüün içersindeki yerine bakılarak bir karara varılmalıdır.

3- Hiçbir iletişim dış tutarlılığın kanunlarını bozmamalıdır. Burada kastedilen şey, insanın dini tarihidir. Doğru tarihi perspektif izlenmelidir. Geçmiş bilinemez olarak görülemez ve tarih yazmanın, şiir ya da kurgu ile benzer noktada durduğu kabul edilir. Tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak deneysel şahitlerle mümkündür ve geçmişin asıl gerçeğini anlamak ve onu yeniden oluşturmak için uğraşmak insanın görevidir, onun büyüklüğünü gösterir. Şahidin sınırları tarihi bilginin tek sınırlarıdır.¹⁴⁷

Dinler birbirlerinin tarihlerini öğrenirken ya da araştırırken, önyargıdan uzak, tarafsız bir yaklaşımı esas almalı ve gerçek tarihe ulaşmaya çalışmalıdır.

4- Hiçbir iletişim gerçeğe uygunluğun kurallarını bozmamalıdır, gerçek tarafından doğrulanma ya da çürütülmeye açık olunmalıdır.¹⁴⁸

Bugün doğa kanunları Albert Einstein ya da Copernic'in bulduğu kanunlar değilse, bu ne doğa kanunu denilen şey olmadığından, ne de gerçeğin bilinemez olduğundandır. Gerçek hakkındaki bilgi yeni kavramalarla ortaya konulan bilgidir. Çağımızda, insanların fizik, etik ve dini duyarlılığı bunu göstermektedir ve gerçeğe ilgili bu özelliğin farkında olunması Müslüman Hıristiyan diyalogu için önemlidir.¹⁴⁹

Dinler karşılıklı olarak inançlarındaki çelişkilerden uzaklaşıp diyalog adına doğruya ulaşmaya çalışırken yeni ulaştıkları bilgileri çekinmeden kullanabilmelidirler. Eski inanışlarının yanlış olduğunu görürlerse bundan vazgeçmeye hazır olmalıdırlar.

5- Diyalog için kanonik biçimlendirme (figurization) karşısında özgür olan bir davranış gerekmektedir.¹⁵⁰

Faruki, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in, Hıristiyanlık ve İslam'ın tarihinde etkilerinin ve toplumu şekillendirme biçimlerinin görülmesi gerektiğini belirtir:

İsa, Hıristiyanların Tanrı'yla ilişki kurduğu bir noktadır. Onun aracılığıyla Tanrı vahiy göndermiştir. Bu vahiy, taşıyıcısı İsa'dakine sahip olmak zorunda olduğu için, İsrail'in tarihi gelişmesinde bir zaman-mekan şartına sahip olmalıdır. Aynı

¹⁴⁷ Faruki, a.g.m., s. 250.

¹⁴⁸ Faruki, a.g.m., s. 251.

¹⁴⁹ Faruki, a.g.m., s. 251.

¹⁵⁰ Faruki, a.g.m., s. 251.

şekilde peygamber Muhammet'te Müslümanların onlara vahiy gönderen Tanrı'yla ilişki kurdukları bir noktadır. Muhammed bu vahyin taşıyıcısıdır ve Arap bilinci ve tarihi onun görünmesinin yer zaman şartını sunar.¹⁵¹

Vahiilerin gelişi tamamlandığında ise inançların insanların eski inançlarıyla, toplumun özellikleriyle, geleneklerle karıştığını söyler. Vahiiler insanlar tarafından değişik biçimlere büründürülmüştür. Bazen bu biçimlerde vahyin insanlığa öğretmek, bildirmek istediklerinden uzaklaşmalar olmuştur. Her dinin içersinde o dinin farklı anlayışları ortaya çıkmıştır:

İnsanlar önceki inançlarını vahiilerine karıştırmaya başladılar ve bunun etkisiyle yeni çözümler isteyen yeni problemlerle karşı karşıya kaldılar. Burada anlayışın gündelik kullanımıyla ilgili fikirlere, sezgisel yeteneklerine dair anlayışlarına ve davranışlarına rehberlik edecek hükümlere ve geçerli kavramlara vahiy yerleştirme ihtiyacı ortaya çıktı. Vahiiler insanlar tarafından şekillendirildi (figurized). Aynı anda, böyle vakalarda olması doğal olarak, farklı akıllar, farklı şekiller yarattı, çünkü aynı gerçeğin farklı anlayışlarına sahiptiler.¹⁵²

Fakat Faruki'ye göre bu değişiklikler, farklılıklar vahyin özünde değil, onun algısında meydana gelen değişimlerdir:

Çoğulculuk (pluralism) , imanın amacında, vahyedilenin içeriğinde bir çeşitlilik değil, zihinsel, tutarsız, sezgisel, duygusal bir anlayışın amaç haline gelmesi gibi, bu amacın veya içeriğin algısında bir çeşitliliktir Her dinin içinde, aynı zamanda vahyin de içeriği olan imanın amacı, tek ve aynıydı. Her ne kadar vahyin biçimlendirilmeleri çok sayıda olsa da onlar tek olana ait biçimlendirmelerdi. İsa tektir. Onu gönderen Tanrı ve ilahi vahiy hepsi ve bunların her biri tektir. İnsan bilgisinin objeleri olarak onlar anlamlandırıldığında ve kavramsallaştırıldığında çok hale gelmişlerdir. Aynıısı şüphesiz İslam'ın biçimlendirme olayında da gerçektir.¹⁵³

Dinlerin farklı biçimleri, insanların, yetenek ve kabiliyetlerinin, istek ve ihtiyaçlarının, değişen çevre ve tarihi durumlarının özelliklerinin farklılığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar, biçimlendirmenin doğruluğunda, kesinliğinde, kavramsallaştırma ve anlayış haline getirmenin yeterliği ve uygunluğunda, tasvirin doğruluğunda ve dürüstlüğünde farklılıklar, anlaşmazlıklardır. Bunların hepsi doğaldır. Tartışma ortaya çıkmış ve yüzyıllar sürmüştür, günümüzde de devam etmektedir.¹⁵⁴

Hıristiyanlıkta biçimlendirmelerden biri diğerine üstün gelmiştir. Bu içerik kutsal kabul edildiğinden beri çoğunluğun düşünürleri diğer tüm biçimlendirmeleri, kutsaldan

¹⁵¹ Faruki, a.g.m., s. 251.

¹⁵² Faruki, a.g.m., s. 251.

¹⁵³ Faruki, a.g.m., s. 251.

¹⁵⁴ Faruki, a.g.m., s. 252.

herhangi bir ayrılışı aforoz, gerçeklerinden herhangi bir farklılığı sahte sayacak kadar aykırı olduğuna hüküm verdiler. Yavaş ama kesin olarak, diğer biçimlendirmeler bastırılmış ve seçilen biçimlendirme Katolik kilisesinin dogması olarak ayakta kalmıştır.¹⁵⁵

Faruki, İslam'da da benzer durumun yaşandığını, Kuran'da vahyedilen genel dini ve ahlaki prensipler değişen yorumlara tabi tutulduğunu ve büyük bir dizi ekolün hukuki ve ahlaki farklı biçimlendirmeler oluşturduğunu söyler. İsa'nın durumundaki gibi peygamberin yaşamı çok sayıda biçimlendirmenin konusu olmuştur Otoritesini desteklemek ve imanına kendi gerçekliğindekileri eklemek için her ekol kendi şahsına kendi düşüncesini tasarlamıştır. Sonuç olarak oy birliğiyle radikal biçimlendirmeler temizlenmiş, çoğunluğun düşüncesinde olanlar ve temel esaslarını içerenler korunmuştur. Sonraki Müslümanlar babalarının bu biçimlendirmesini kutsamışlar, böylece resmi olarak yaratıcı yorum kapıları kapanmış, teorik olmasa bile, geçerli, pratik kanonik yapılandan her ayrılış sapkın olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁶

Gerçeğin insan tarafından kavramsallaştırılması ve algılanması yani İslam ve Hıristiyanlığın biçimlendirmeleri zorunlu olarak zaman ve mekanın hususi özelliği ile boyanmıştır. Bu nedenle, sonraki nesillerden bazısının, zaman ve uzaklık nedeniyle karartılan eski biçimlendirmede kutsal içeriğin kimi yönlerini bulabilmesi, bahsedilen içeriğin bu bakımdan belki yeniden keşfedilebilmesi, kimi diğer neslin yeni içeriği ya da daha canlı bazı parçaları açıklayan yeni biçimlendirilmiş öğeler bulabilmesi tamamıyla mümkündür. Kesinlikle bu, İsa'nın ilahi vahyinin bir görünüşünün yeniden ortaya çıkarılması sonucunu getiren ve kutsalın hizmetinde uykudaki enerjilerin yanında yenisini salan reformasyonda olan şeydir. Bu aynı şekilde İslam'da İbn Teymiye (14. yüzyıl) ve Vehhabi (18. yüzyıl)'nin yaptıkları reformda meydana gelen şeydir.¹⁵⁷

Faruki, 'Bu keşif Müslüman ve Hıristiyanların Katolik doğrularından sadır olan eski biçimlendirmelerini dışlamayı beraberinde getirir mi?' sorusunu sorar ve bunun bu kadar basit olmadığını söyler. Çünkü herhangi bir biçimlendirme için a priori ya da toptan bir cezalandırma olmamalıdır. Farklı biçimlendirmeler doğaldır ve önemli olan

¹⁵⁵ Faruki, a.g.m., s. 252.

¹⁵⁶ Faruki, a.g.m., s. 252.

¹⁵⁷ Faruki, a.g.m., s. 253.

çağımızda vahyin nasıl uygulanacağını vahyin özünden ayrılmadan cevabını bulabilmektir:

“Şunu asla unutmamalıyız ki, insan çalışmasının bir parçası olarak her biçimlendirme kutsalın taşınmasında ve anlaşılmasında artan bir belirsizliğe yatkındır. Çünkü kutsal değişmez, insan perspektifleri değişir. Gerçek, iyilik ve değer, Tanrı ve ilahi irade daima aynıdır. Ama Tanrının iradesi, tarihsel değişiklikler ve bireysel durumların değişikliğinde ve akışında –ki bu kesinlikle biçimlendirmenin ilişkili olageldiği şeydir-ilahi iradenin insan için daima aynı kalabilmesi için değişmek zorundadır. Kutsalın biçimlendirilmesi hakkında soru sormak popüler bir soru sormak anlamına gelir. Bizim neslimiz bağlamında, tarihi durumumuzda ve aslında kişisel bireyselliğimiz bağlamında Tanrının iradesi nedir? Biçimlendirmenin belirsizliği ne pahasına olursa olsun kaldırılmalı, anlamları keşfedilmeli ve onun bize uygunluğu uyumu yani bize ait olan ayırıcı vasıfları alınmalıdır. Bu sebepten keşif önemlidir.”¹⁵⁸

Biçimlendirmenin asla üstün getirilemeyeceğini ve getirilmemesi gerektiğini savunan kişiler vardır. Bunların bazıları biçimlendirmenin insani özelliği olduğunu kabul etmez. Onlara göre gerçeğin farklı şekilleri kabul edilemez. Diğerleri dindarlığın ve ahlakın yeniden keşfinin yalnızca biçimlendirmede olabileceğini iddia eder. İlahi emrin şimdiye kadar ki yeni ilişkisini aramak onlar için insan yaşamı ve var oluşunun yeni durumlarıyla atalarının biçimlendirmesinin ilişkisidir. Faruki, bunun kısır bir alternatif olmadığını Hıristiyan geleneğinde sayısız hareketler ve İslam geleneğinde de şeriatin çok sayıda resmi yorumu tarafından kanıtlanmış olduğunu söyler. Günümüz ihtiyaçlarının da böyle anlamlarla karşılanıp karşılanılamayacağına ihtiyaçların dikkatli bir şekilde incelenip ilgili teşebbüslerde bulunulduktan sonra cevap verilmelidir.¹⁵⁹

İşte diyalog için, dinlerin kanonik biçimlendirmelerine karşı gerçeğin yanında durabilecek, hatalı biçimlendirmelerden uzaklaşabilecek ve gerçeğe yaklaşabilecek ve onu kabullenebilecek cesur bir tavır bulunabilmelidir.

6- Diyalog daha büyük başarı imkanı olan alanlara taşınmalıdır. Bu alan ahlaki yükümlülük alanıdır.¹⁶⁰

Faruki bunun zorunluluğunu anlatmak isterken, Hıristiyanlık ve İslam’daki teolojik farklılıkları anlatmakla işe başlar ve Hıristiyanlarla Müslümanların teolojik anlamda

¹⁵⁸ Faruki, a.g.m., s. 253.

¹⁵⁹ Faruki, a.g.m., s. 254.

¹⁶⁰ Faruki, a.g.m., s. 254.

karşılaşabileceği birçok sorunun bulunduğunu ve bir başlangıç çalışması yapılmadan bu alandan işe başlamanın büyük hata olacağını belirtir.¹⁶¹

Faruki'ye göre bugün Müslümanlarla Hıristiyanların öncelikli sorunları etik konularla ilgilidir. Biri Hıristiyanların kanonik anlayışını İslam'ınki ile karşılaştırdığında iki geleneğin geniş farklılığıyla sarsılacağını söyler.¹⁶²

İslam ile Hıristiyanlığın, kutsal kitap anlayışları, Tanrı anlayışları, dünyaya bakışları, inananları hakkındaki görüşleri yönünden farklılık gösterdiklerini belirtir. Bu farklılıkları şöyle sıralar:

Hıristiyanlık, İncil'i üstün otoriteler tarafından bağışlanmış, özellikle 'doğru akıl'la yorumlanmış olarak görürken, İslam'a göre İncil, kutsal olanın yanı sıra kutsal olmayan taslaklarla da karıştırılmış ilahi sözün bir kaynağı olarak görülür. Hıristiyanlık Tanrı'yı insanın benzeri, insanlığın kurtuluşu için kendini kurban etmeye gittiği insanın başarısızlığı tarafından hareket ettirilen bir şahıs olarak görürken, İslam Tanrı'yı öncelikle mutlak adaleti sadece yeterli merhamet değil aynı zamanda ilahi doğasıyla uyumlu bir merhamet olan –insan için tüm ödül ve hükümlerin emriyle olduğu- adil bir varlık olarak görür. Öyle ki Hıristiyanlığın Tanrısı insanın kurtuluşu için hareket eder, İslam'ın Tanrısı insana kurtuluşu için getirdiklerini yapması gerektiğini emreder. Üçüncü olarak Hıristiyanlar İsa'yı “birlikte üçlük” olan Tanrı'nın ikinci şahsı olarak görürken İslam onu Tanrı'nın insan peygamberi ve elçisi olarak görür. Dördüncü olarak Hıristiyanlık zaman, mekan ve tarihi ümitsizce Tanrı'nın alemi somutlaştırmaktan aciz olarak görürken, İslam Tanrı'nın alemi sadece zaman, mekan ve tarih bağlamı içerisinde –gerçekte hiçbir biçimde anlamlı olmayan- tamamen gerçekleştirilebilir olarak görür. Beşinci olarak Hıristiyanlık kiliseyi ebediyen ontik önemiyle bağışlanmış İsa'nın bedeni olarak görürken, İslam iman topluluğunu dünyadaki ilahi şablonun gerçekleştirilebilmesi için hareket ettirici, tüm değeri bu görevin yerine getirilmesine bağlı olan bir alet olarak görür.¹⁶³

Faruki'ye göre bu liste daha da uzatılabilir ve diyalogun teorik düzeyde takibinin böyle radikal farklılıklar tarafından bozulduğunu, diğer alanlarda başlangıç çalışması

¹⁶¹ Faruki, a.g.m., s. 254.

¹⁶² Faruki, a.g.m., s. 254.

¹⁶³ Faruki, a.g.m., s. 254.

olmaksızın burada herhangi bir gelişme beklenmeyeceğini gösterir. Çünkü bir zorunluluk olarak zayıf olsa da başlangıç için bir alan seçilmesi olmadan Müslüman ve Hıristiyanların bu nesli için birinin diğerlerinin ideolojileriyle birdenbire yüzleşmesi mümkün değildir. Onlarla çok küçük ve gittikçe de küçülen bir dünyada yaşadığımız için öncelik kesinlikle direkt olarak yaşamlarımızla ilgili yönlere aittir.¹⁶⁴

Müslüman-Hıristiyan topluluğu öncelikle ortak bir anlayış kurmayı aramalı, eğer Müslüman ve Hıristiyanların temel etik sorunlara cevap verdiği bir kanaat topluluğu yoksa, ne yapması gerektiğini aramalıdır. Eğer Müslüman ve Hıristiyanlar ilahi doğanın biçimlendirmelerinin ya da diğerlerinin fikirlerinin gönüllü takdirine ulaşamıyorlarsa yine de beraberce bir olmayı tuttukları bu doğanın iradesini yapmaya teşebbüs etmelidir. Tanrının yolunu aramak, bilmek, onun her durum için uygunluğunu yakalamak, onun her ahlaki eyleminin hükmünü sezme önkoşuldur ki bunun yerine getirilme derecesi diyalog için müşterek bir kendini anlama çabasına daha yakın gruplar ilave edebilir.¹⁶⁵

Her iki dinin mensupları da kendi hakikatlerine ulaşmaya, o hakikatin her durumdaki karşılığını bulmaya çalışmalı, zaten her ikisinin de hakikati bir olduğu için aynı hakikate ulaşacaklardır, bu da diyalog için gereken şeydir.

Tanrı'nın doğası, vahyi, alemi, insanın kaderine dair planlarıyla ilgili teoriler kritiğin ötesinde imanın amaçları olarak görülse bile, kesinlikle insanın etik görevleri rasyonel bir yaklaşıma mecburdur. Ne Hıristiyanlık ne de İslam dünyada modern insanın yüzleştiği etik konuların kritik bir araştırmasını engeller. Bu konuların yaşamımıza yakınlığı, insanların yanı sıra kendi yaşamını da etkileyen olarak araştırmaya aciliyet verir. Konuların ayrıcalığı konuyu hızlıca test ederek araştırmaya bir cevap vermesi için onu zorlayan dünya problemlerini içine almasıdır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Faruki, a.g.m., s. 255.

¹⁶⁵ Faruki, a.g.m., s. 255.

¹⁶⁶ Faruki, a.g.m., s. 255.

3. 3. Diyalogun Konuları

Müslümanlarla Hıristiyanların diyaloga geçmeleri ve aralarında çözüme kavuşturmaları gereken çok önemli üç konu vardır.¹⁶⁷

Bu konuların birincisi; Hz. Adem'in işlediği ilk günahın tüm insanlara tevarüs ettiği, bundan dolayı insanın değerinin düştüğü ve tüm insanların doğuştan günahkar olduğu düşüncesidir.

Faruki'ye göre, Önceden işlenmiş, kalıtsal, ortak, ilk günah kavramının teolojik kullanımını sonlandırılmalıdır. Günah kişiseldir ve özgür iradeye dayalıdır, o aslında bir yanlış anlaşılma üzerine kurulmuştur ve onun çözümü affedicilikten ziyade eğitimdedir.¹⁶⁸ Burada kastedilen din adamı karşısında günah çıkarma ve onun affetmesiyle günahların yok olacağı inancıdır. Bu düşüncenin yanlış olduğunu vurgulamıştır.

Faruki, günahın yanlış anlaşılma üzerine kurulduğunu söylerken de insanın günah işleme, hata yapma özelliğinin Hz. Adem'in günahı yüzünden olduğu düşüncesini kastetmiş, günahı insanın kendisinin yaptığını anlatmak istemiş olabilir. Bundan dolayı da gınahtan kurtulmanın yolunu insanın kendi çabası olarak göstermiştir.

Faruki'ye göre, Günah ne zorunlu bir şeydir ne de insan ilişkilerinde baskın konumdadır. Çağdaş Müslüman ve Hıristiyanlar için günah çıkmazından kurtulmanın yolu, ilahi bir elde değil insanın kendisindedir. Çözüme, her insanın kendini eğitmesi ve sürekli bir eğitimle ulaşılacaktır.¹⁶⁹

Faruki'ye göre modern Müslüman ve Hıristiyanlar insanın günahsız olduğu düşüncesine ulaşmış, geçmiş fikirleri ve görüşlerinden vazgeçerek insanın bireyselliğinin, kişi ve toplumda yaşamının, doğanın ve kozmosun iyi olduğunu kabul etmişlerdir. Böylece insan evrende kendini eski haline döndürmüş, yerini bulmuştur. İnsan, bilince ve ruha sahip olmasıyla yaratıcısına benzer özelliklere sahiptir. Dünyanın ahlakça güzelleştirilmesi demek olan Tanrının dileğinin gerçekleşmesini

¹⁶⁷ Faruki, a.g.m., s. 242.

¹⁶⁸ Faruki, a.g.m., s. 242.

¹⁶⁹ Faruki, a.g.m., s. 242.

sağlayacak iradeye sahip bir varlık olarak tanrının emirlerinin geldiği tek yaratılmıştır. Bu da onu ayrıcalıklı kılmaktadır.¹⁷⁰

Ayrıca Faruki, Yaratıcının dünyayı önceden mükemmel ya da zorunlu olarak doğa kanunlarının işlemeyle mükemmelleştirilebilir olarak yaratabileceğini, ama O'nun, bu dünyayı kötülüklerin de var olduğu yani, dünya üzerindeki iradesinin, değerinin henüz gerçekleşmediği bir dünya olarak yarattığını belirtir. Bu dünyanın ve insanın değeri insan tarafından ilahi iradenin özgürce gerçekleştirilmesinde ortaya çıkacaktır. Bu yüzden, tüm kusurlarına rağmen bu dünya insanın ahlaki değerini ortaya çıkaracak olması bakımından iyidir. Burada insan ilahi iradenin etik öğelerinin, yaratılış krallığına girdiği köprünün kozmik-istasyonu olmasıyla özel bir öneme sahiptir. Bu keşif, insana sevinç vermekte ve gelecekteki büyük görevi için kendine güvenmesini sağlamaktadır. Böylece doğuştan olduğuna inanılan ahlak bozukluğu düşüncesiyle gelen aşağılık saplantılar, insana içkin yararsızlık, zorunlu günahkarlık ve insanın ve dünyanın değersizliği düşünceleri yok olmuştur.¹⁷¹

Faruki'ye konuyla ilgili bir başka yerde;

Dünya veya zaman-mekan iyidir. Boşu boşuna veya eğlence olsun diye değil, iyi bir maksat için, yani ilahi iradenin tecellisi için yaratılmıştır. İlahi irade, değerli veya iyi olduğu ve ilahi iradenin tecellisi, onun zaman mekanda müşahhaslaştırılması veya gerçekleştirilmesi anlamına geldiği için, İslam'ın nihai gayesi bu dünya ile alakasız olmayıp bilakis onun içinde ve onunla alakalıdır. İslam, mutlak hakikatin nihai gerçekleşmesini kıyamet kopup bu dünya nihayete erdikten sonra zaman, mekanın dışarısında meydana gelecek bir şey olarak telakki etmemekte aksine, bu gerçekleşmenin bu dünyada olacağını öngörmektir.¹⁷²

Çağdaş Müslüman ve Hıristiyanlar Tanrı'nın evreni ve gücü konusunda hayatı olumlarlar ve insan bu dünyayı mükemmelleştirmek için eşsiz bir göreve sahiptir. Modern insan, yaşamını ve dünyasını tasdik eder, Tanrı'nın emrinin etkileyici temyizine ek olarak zorunluluğu tanıyarak, sevinçle kaderini kabul eder ve gerçek ve mevcut iradenin gerçekleştiği yer olan mekan-zamanın koyuluğunda dimdik geleceğe doğru gider.¹⁷³

¹⁷⁰ Faruki, a.g.m., s. 256.

¹⁷¹ Faruki, a.g.m., s. 256.

¹⁷² Faruki, *Asya Dinleri*, s. 630.

¹⁷³ Faruki, a.g.m., s. 256.

Diyalogun gerçekleşmesi gereken ikinci konu, insanda Tanrının istediklerini yapmayı emreden bir farkındalık bulunması gerektiğine inanılmasıdır.¹⁷⁴

Faruki'ye göre önceki aklanma (justification) kavramları yetersizdir. Aklanma sadece tanrıya itiraftan oluşmayan, aynı zamanda gerçek değerlerin tanınması ve bu değerlere ulaşmada uzun, çetin bir yolun takip edilmesinden oluşan sürekli bir süreçtir. Hem günah hem de pişmanlık duyma insanların en tipik özelliğidir, bu sebeple günahı itiraf (günah çıkarma) sıradan bir değerdir. Aklanma ise, amacına ulaşma kararlılığı sonucunda insana verilen ruhsal bir kurtuluştur, kendi kendine bir değer değildir.¹⁷⁵

Modern Müslüman ve Hıristiyan, zorunluluktan, Tanrı'nın iradesini ve emirlerini tanımının öneminden keskin bir şekilde haberdardır. Bu kabul, Tanrı tasdiğinin içerik veya "öz"üdür. Yaratıcının emirlerinin tanınması, iman eylemi, etik algı birbirlerinin yerine kullanılabilir, aynı anlama gelen terimlerdir. Neyin değerli ve önemli olduğunu aramadan, tanımadan yapılması gereken şeyi fark etmeyi aramak gibi içeriğinin öncelikli bir tasdiği olmadan dünyada ilahi iradenin farkına varmak saçma olduğu için, bu tasdik, şüphesiz ilk şarttır.¹⁷⁶

İman, tasdik, tanıma ve boyun eğme eylemi, dindarlık, erdem ve mutluluğun ilk şartıdır. İman eylemi, ne açıklar, ne de sadece yapar. İnsanın dünyadaki görevi için çabalamaya başlamasına bir giriş biletidir. Değeri az olan dünyada ilahi olanı fark etmek, değerle dünyayı başkalaştırmak ve doldurmak, vazife olmasının yanı sıra insanın ayrıcalığıdır.¹⁷⁷

Faruki, Hıristiyanlığın ve Hindistan dinlerinin aksine İslam'ın kendini günahlara kefarete ve şefaate getiren bir din olarak görmediğini söylemektedir. Bilakis, onun ahlakiliği, insanın bizzat kendinin kurtuluşunu gerçekleştirmesiyle alakalı ahlakiliktir; yapılan işlerin ve zaman-mekan içindeki fiillerin ahlakiliğidir.¹⁷⁸

Faruki, İslam'da insanın kurtuluşunu gerçekleştirmede aktif olduğunu şu sözlerle anlatır:

¹⁷⁴ Faruki, a.g.m., s. 242.

¹⁷⁵ Faruki, a.g.m., s. 242.

¹⁷⁶ Faruki, a.g.m., s. 257.

¹⁷⁷ Faruki, a.g.m., s. 258.

¹⁷⁸ Faruki, *Asya Dinleri*, s. 631.

İslami terminolojinin içinde süjenin –Allah’ın- aktif, objenin –insanın- pasif olduğu bir kavram olan kurtuluş veya kurtarma benzeri hiçbir kelimeyi barındırmaması, onun tüm din görüşü hakkında bir ipucu vermektedir. Allah’ın suje olarak, obje olan insanla en yakın ilişkisini anlatan kurtarma anlamına gelebilecek Arapça kelimeler asla kurtuluş gibi genel bir manaya değil, affetme, rehberlik etme, ilham etme gibi hususi manalara işaret etmektedirler. Burada İslam’ın tanıdığı yegane terim, tamamen aktif bir terim olan felah (saadet) veya eflaha (mesut olma) fiilidir. Bu kavramın tatbikinde insanoğlu, kendi saadetini gerçekleştirecek tek faildir ve fiilin edilgen biçimi Kuran’da hiç geçmemekte, dini literatürde de çok az tanınmaktadır. Öyleyse İslam açısından, en iyiden daha iyi bir şeyi, yani dünyada gerçekleştirilecek çok iyi bir şeyin var olduğu aşıkardır.¹⁷⁹

Üçüncü diyalog konusu, Her insanın büyük-dünya prensibi olarak, henüz yerine getiremediği ahlaki görevini yerine getirmek için eşit bir zorunluluğa sahip olduğunu inancının yerleştirilmesidir. Kurtuluş, önceden gerçekleşmesinden ziyade, sadece insan tarafından başarılabacak bir şeydir. Temize çıkma ve kurtuluş aynı zamanda Tanrı’nın dilediği değerlerin algılanması ve izlenmesine bir giriştir. Bu tüm zamanlarda ve tüm insanlar için mümkündür.¹⁸⁰

Modern Müslüman veya Hıristiyan bu dünyada insanın ahlaki görevi ya da misyonunun yerine getirilmek zorunda olduğuna inanır. Onun insan tarafından gerçekleştirilmesinin ölçüsü insanın etik değerinin yegane ölçüsüdür. Bu misyon veya ahlaki göreve göre bütün insanlar bu dünyada her bireyin kendi yaptığı ya da yapmadığı şeyler dışında bir şeyin girmediği sınırsız bir özgürlükle başlar. Zaman-mekanda insanın görevinin sona ermesinde, hiçbir insana ayrıcalık tanınmaz, ve her insan eşit şekilde askere alınmış kimse gibidir. Tanrı’nın tüm emirleri tüm insanlar için ayırım gözetme ve seçme olmaksızın aynıdır. O’nun adaleti, mutlaktır.¹⁸¹

Dini düşüncenin bu şekilde yeniden yapılandırılması hem İslam hem de Hıristiyanlık açısından uygundur, mümkün olmayan bu ilkeleri kabul etmenin istenmesidir.

Faruki’ye göre, Romalı Katolikler 2. Vatikan yoluyla bu yönde küçük ilerleme kaydetmiştir, fakat hala Müslümanlara karşı küçümseyici bir tavır bulunmaktadır. Aynı zamanda Müslümanlarla faydalı diyalogu önleyen bir örnek olarak,

¹⁷⁹ Faruki, *a.g.e.*, s. 631

¹⁸⁰ Faruki, *Islam and Christianity: Diatribe or Dialogue*, s. 242

¹⁸¹ Faruki, *a.g.m.*, s. 258

Protestanların, İsa'da Tanrı'nın Hıristiyan figürünü düşünmeleridir. Yukarıda sözü geçen temel kuralların Protestan kabulü faydalı bir diyalog için öncü olabilir.¹⁸²

Faruki'nin diyalog için uzlaşılması gerektiğini belirttiği konular, özellikle Hıristiyanlar tarafından inançlarının temelinde yer alan ve değiştirilmesi zor konulardır. Yine de diyalog için gereklidir ve Hıristiyanlığı modern düşünceyle çelişen yönlerinden kurtarmaya yardımcı olacaktır.

Anladığımız kadarıyla Faruki'ye göre uzlaşma için görüşlerinden vazgeçmesi gereken taraf Müslümanlar değil Hıristiyanlardır. İslam düşüncesi zaten çağdaş düşünceyle uyum içersindedir.

Bu durum, Faruki'nin diyalog tanımıyla çelişmektedir. Faruki diyalogu birinin dinine, kültürüne, adetine dönüştürme değil, gerçeğe dönüştürme olarak tanımlarken, İslam'ı temel hakikat olarak sunmaktadır. Bu doğru olabilir, fakat o zaman diyalog tanımı yeniden gözden geçirilmelidir.

¹⁸² Faruki, a.g.m, s. 242

SONUÇ

Bu çalışmada Faruki açısından İslam dininin diğer dinlere verdiği önem görülmüştür.

Faruki'ye göre İslam'da Yahudilik ve Hıristiyanlığın kurucuları ve kutsal kitapları bizzat Kuran tarafından tanınmıştır ve en önemlisi de onlara inanmanın İslam inancının iman esaslarından biri olmasıdır.

Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki diğer dinler hakkında her ne kadar Kuran'da bir bilgi bulunmasa da Kuran'da peygamber gönderilmeyen hiçbir topluluk olmadığı belirtilir ve Kuran bütün peygamberleri insanlığa bildirmediğini söyler. Faruki'ye göre bu sebeple diğer dinler de birer vahiy kaynağı olabilir.

Faruki, insanın var oluş amacının ahlaki yükümlülüklerini yerine getirerek Allah'ın iradesini gerçekleştirmek olduğunu ve her insanın bunu gerçekleştirebilecek kapasiteyle yaratıldığını söylemektedir.

İslam tarihi İslam'ın diğer dinlere bakışının bir yansımasıdır. Faruki'ye göre, hicretten sonra kurulan İslam devleti bölgesindeki dini grupları da içine alması ve onlara tanıdığı haklarla bir dünya ümmeti olmuştur.

Önce Medine'deki Yahudiler bir ümmet olarak kabul edilmiş, daha sonra Mekke'nin fethinden sonra İslam Devleti'nin bir güç haline gelmesiyle Necran Hıristiyanları da kendi konumlarına açıklık getirmek için Hz. Peygamberle görüşmüş ve diğer bir ümmet olarak İslam Devleti'nin vatandaşlığına katılmıştır.

İran'ın fethedilmesiyle de Zerdüştler diğer bir ümmet olarak İslam'ın himayesine girmiştir. Son olarak Hindistan'ın fethedilmesiyle Hinduizm ve Budizm'le karşılaşmış ve puta tapıyor görünmelerine rağmen onlara da diğerlerine tanınan haklar tanınmıştır.

Faruki, İslam devletinin himayesindeki gayri Müslimlerin hiçbir dini-hukuki baskıya maruz kalmadığını, diledikleri biçimde dinlerini yaşadıklarını söylemektedir. Can ve mal güvenliğine sahip olmuş, ibadethaneleri korunmuş ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklara yine kendi kanunlarından cevaplar bulmalarına izin verilmiştir.

Yine bu araştırma sonucunda, Faruki'nin diyalogu nasıl tanımladığı, hangi kuralların izlenmesi ve hangi konularda yoğunlaşılması gerektiğine dair önerileri tespit edilmiştir.

Faruki'ye göre diyalog; bir dönüştürmedir. Birinin ya da ötekinin dinine, adetine, geleneğine ya da kültürüne değil, gerçeğe dönüştürmedir. İnsanın diğerleriyle karşılaşma ve onlar karşısında kendini tanıma sürecidir. Burada önemli olan gerçeği ortaya çıkarmadır.

Diyalog yapılırken, eleştiriden uzak kalınmalı ve kimse kendini bu konuda yetkili görmemelidir.

Diyalog ancak herkesin eşit olduğu tarafsız bir ortamda gerçekleştirilebilir.

Üstelik Faruki'ye göre diyalog bir misyonerlik faaliyetine dönüşmemelidir ve kimse kendi dininin propagandasını yapmamalıdır.

Diyalog başarılı olma olasılığı yüksek olan alanlardan başlanılarak gerçekleştirilmelidir. Günümüzde Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki en önemli sorunlar etik sorunlardır. Diyaloga buradan başlanması gerekmektedir.

Müslüman-Hıristiyan tarihi okunurken çarpıtmalardan uzak kalınmalı ve doğru tarihi perspektif izlenmeye çalışılmalıdır.

Kutsal kitaba ait mutlaklaştırılmış inançlardan uzaklaşılmalıdır. Hz. İsa'nın vahyi izlenmelidir.

Diyalog iki dinin insan görüşü ile ilgilidir. İlk günah, günah çıkarma ve kurtuluş kavramları hakkında uzlaşmaya çalışılmalıdır.

Günah vekaleten olmaz, kişinin özgür iradesine bağlı olarak ortaya çıkan bir şeydir ve sadece itiraf etmekle insan günahından kurtulamaz.

Temize çıkma ve Allah tarafından affedilme pişmanlıktan sonra gelen ve büyük bir çabayı gerektiren zorlu bir süreçtir.

Faruki'ye göre İtiraf ve yaptığına pişman olma zaten tüm insanların tipik özelliğidir, bu sebeple itiraf sıradan bir değerdir. Her insan doğuştan ahlaki yükümlülüklerini idrak

edebilecek ve gerçekleştirebilecek bir kapasiteye sahiptir ve her insan bunu gerçekleştirme zorunluluğuna sahiptir.

Varılan bu sonuçlar sonrasında söylenebilir ki; Dinler arası diyalog konusu, dünya barışı için çok önemli olduğundan tüm yönleriyle incelenmelidir. Bu konudaki araştırmalar dikkatle takip edilerek varılan sonuçlar yeni gereklilikler ve değişen şartlar çerçevesinde yorumlanmalıdır.

Faruki gibi diyalog konusunda çalışmış otoritelerin görüşlerinden yararlanılmalı ve Müslümanlar konuya bakışlarını netleştirmelidir.

KAYNAKLAR

- AL-FARUQİ, İsmail Raci (1998), *Islam and Other Faiths*, edit. Ataullah Sıddıqı, The Islamic Foundation, Herndon.
- _____, İsmail Raci (1987), *Tevhid*, çev. Dilaver Yardım, İnsan yayınları, İstanbul.
- _____, İsmail Raci, Lois Lamia (1999), *İslam Kültür Atlası*, çev. Mustafa O. Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu, İnkılap yayınları, İstanbul.
- _____, İsmail Raci (1993), *İbrahimi Dinlerin Diyalogu*, Pınar yayınları, İstanbul.
- _____, Faruki, P.T. Raju, Wing-tsit Chan, Joseph M. Kitagawa (2002), *Asya Dinleri*, İnkılap yayınları, İstanbul.
- ARNOLD, T. W (1971), *İntişar-ı İslam Tarihi*, Akçağ yayınları, Ankara.
- FAZLURRAHMAN (1990), *Filistin ve Genç Faruki ile Anılarım*, çev. Hayri Kırbasoğlu, İslami Araştırmalar Dergisi, cilt 4, sayı 4.
- HASHMİ, Yusuf Abbas (1987), *The Death of a Muslim Scholar*, Journal of the Pakistan, Historical Society.
- MANZOOR, S. Parvez (1986), *Inquiry*, vol. 3, no.7, London.
- KARA, Ahmet (1987), *Zaman Gazetesi*, 13 Ekim.
- KARADAŞ, Cağfer (2007), *Çağdaş İslam Düşünürleri*, İstanbul.
- KORU, Fehmi (1984), *Prof. İsmail Raci el-Faruki ile Beraber*, İslam dergisi, Mayıs.
- KÖYLÜ, Mustafa (2001), *Dinler Arası Diyalog*, İnsan yayınları, İstanbul.
- KUTLUER, İlhan (1995), “Faruki, İsmail Raci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul.
- KUTLUER, İlhan (1987), *İki Denizin Birleştiği Yer*, Nehir yayınları, İstanbul.

TÜMER, Günay ve Abdurrahman Küçük (2002), *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara.

UYANIK, Mevlüt (1999), *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

YILDIRIM, Suat (2006), *Kuran-ı Hakim'in Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İzmir.

YILMAZ, Mehdi (1991), *İsmail Raci Faruki: Şehit Öğretmen*, Tevhid Dergisi, yıl 2, sayı 14, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Ayşegül YAVUZ, 1981 yılında İstanbul Üsküdar'da doğdu. İlköğretim ve lise eğitimini Sakarya'da tamamladı. 2005 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında lisansüstü eğitimine başladı. Halen öğretmenlik yapmaktadır. Evlidir.